

Meri ZORNIJA*

KLESARSKA RADIONICA IZ DOBA KOTORSKOG BISKUPA IVANA
- doprinos formiranju predromaničke umjetnosti na
jugoistočnom Jadranu

ABSTRACT: The article deals with a number of pre-Romanesque fragments from Bay of Kotor which were assigned to the production of quality stonecarvers' workshop centered in Kotor. Based on the name of Bishop John, who participated in the Second Council of Nicaea in 787, fragments are dated to the last quarter of the 8th and early 9th century. In addition, this sculpture is compared with a similar from the other eastern Adriatic cathedrals, showing common stylistic features and high quality carving in marble. These analogies point to the same artistic language used by Dalmatian carvers at the turn of 8th in 9th century on the wide area from Istria to the Bay of Kotor.

KEY WORDS: Kotor, pre-Romanesque, sculpture, Byzantine Dalmatia, eighth century, Second Council of Nicaea, Stonecarvers' Workshop from the Age of Kotor Bishop John

U proučavanju geneze i razvoja ranosrednjovjekovne skulpture na istočnoj obali Jadrana ključnu ulogu ima upravo njezin najraniji sloj, za koji je Željko Rapanić u svojoj knjizi „Predromaničko doba u Dalmaciji“ upotrijebio termin *skulptura prijelaznog doba*. Time se u prvom redu referirao na skupinu splitskih i zadarskih reljefa, mahom sarkofaga, koji „...*stoje između stilski vrlo jasno određene starokršćanske skulpture na jednoj strani i isto tako vrlo jasno određene predromaničke na drugoj strani*“, datirajući ih u drugu polovinu 8. i početak 9. stoljeća. Ukazao je time na važnost rano-kršćanske komponente u formiranju predromaničke umjetnosti na istočnom

* Autorka je viša asistentica na Odjelu za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru.

Jadranu, ujedno pretpostavljajući i kontinuitet klesarske djelatnosti u dalmatinskim gradovima još od antičkih vremena.¹ Njegove je zaključke u novije vrijeme svojim promišljanjima upotpunio Nikola Jakšić ističući kako većina, a u slučaju spomenute skulpture i svi korišteni motivi te kompozicijske šeme pripadaju zapravo repertoaru ranokršćanske umjetnosti, poglavito one podnih mozaika. Složene i beskrajno isprepletene šeme troprutih traka sjevernjačke, „inzularne“ inspiracije pristižu na mediteransko tlo nešto kasnije, tijekom 9. stoljeća pod utjecajem karolinške umjetnosti, stvarajući jedinstveni predromanički stil.²

Novija istraživanja i objave materijala unaprijedili su poznavanje upravo ove najranije faze koja prethodi sazrijevanju predromaničke klesarske produkcije, te nam se ona danas otkriva na širem području od Istre preko kvarnerskih otoka do obogaćenog zadarskog i splitskog opusa. Reljefi su to koji se redovito ističu visokom kvalitetom izvedbe i korištenog materijala (većinom najfiniji, često prokoneški mramor u sekundarnoj upotrebi), naglašenom prisutnošću slobodnije tretiranih simboličkih i vegetabilnih motiva, još nepodređenih strogoj geometrizaciji razvijenog predromaničkog stila, dok je njihova datacija sužena uglavnom na posljednju četvrtinu 8. i rano 9. stoljeće. Radi se isključivo o urbanim lokalitetima, gdje je rečena skulptura ukrašavala interijere starijih, ranokršćanskih katedrala, a s izuzetkom Istre u kojoj je već 788. godine uspostavljena franačka vlast, u svim ostalim slučajevima radi se o gradovima koji su, kao i Kotor, bili dijelom bizantske Dalmacije.

Jedan od najvažnijih povijesnih izvora za proučavanje ovog razdoblja su akti Drugog nicejskog koncila, održanog 787. godine.³ Taj sedmi i posljednji ekumenski koncil, te drugi po redu održan u Niceji sazvala je bizantska carica Irena radi ponovnog uspostavljanja štovanja svetih slika, čime je zavr-

¹ Ž. Rapanić, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987, 20 i dalje, posebno 115-130. Nova zapažanja o problematici reljefa 8. stoljeća u Dalmaciji donosi N. Jakšić: Dalmatinski primjeri reljefa u stilu „liutprandovske renesanse“, u: *Zbornik Dana Cvita Fiskovića II. – Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske*, Zagreb, 2008, 395-406; Isti, *Riflessi della „Rinascenza liutprandea“ nei centri urbani della costa adriatica orientale*, *Hortus Artium Medievalium*, 16, 2010, 17-26.

² N. Jakšić, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, u: *Hrvati Karolinzi – Rasprave i vrela*, ur. A. Milošević, Split, 2000, 194-195.; Isti, *Skulptura u zadarskoj nadbiskupiji od IV. do XII. stoljeća*, u: N. Jakšić – E. Hilje, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Kiparstvo I*, Zadar, 2008, 16-26.

³ J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Firenze-Venecija, 1759-1798, sv. 12, 251-1154 i sv. 13, 1-820 (citirano prema R. Katičić, 1993., vidi bilj. 7). Nedavno je objavljeno i novo kritičko izdanje latinskog prijevoda ovih spisa: *Concilium Universale Nicaenum Secundum. Concilii Actiones I-III*, ur. E. Lamberz, Berolini-Novii Eboraci, 2008., na što me je upozorila kolegica Dubravka Preradović, kojoj ovom prilikom toplo zahvaljujem.

šeno prvo razdoblje ikonoklazma.⁴ Ovdje su za našu temu posebno zanimljive potpisne liste prisutnih biskupa koje je detaljno analizirao J. Darrouzès,⁵ a u novije vrijeme i Erich Lamberz u sklopu svoje revizije nicejskih spisa.⁶ U njima se nalaze i imena četvorice dalmatinskih biskupa: splitski Ivan, rapski Urso, osorski Lovro i kotorski Ivan. Ovaj vrijedan podatak nezaobilazan je u raspravi o složenom pitanju crkvene jurisdikcije nad dalmatinskim biskupijama od 8. do 10. stoljeća.⁷

Ime kotorskog biskupa Ivana – *Ioanne episcopo Decateron* – spominje se samo jedanput, kao prisutan na završnoj sedmoj sjednici 13. listopada (u listi E, na 327. mjestu), za razliku od splitskog, rapskog i osorskog čiji se potpisi nalaze i na četvrtoj sjednici 1. listopada (lista D) te prilikom potpisivanja zaključnog dokumenta, tzv. definicije o štovanju slika na kraju zasjedanja (lista F, koja se inače smatra najvjerodostojnijom), dakle tri puta. Nadalje, Ivan se u listi E ne navodi zajedno s ostalim dalmatinskim kolegama, već pri kraju, gdje je inače vrlo pravilan redosljed biskupa poremećen, na temelju čega Lambertz zaključuje da čitava lista E nije izvorni dio koncilskih akata, nego nešto kasnija kompilacija. Sve ga je to navelo da posumnja u identitet kotorskog Ivana u toj mjeri da ga i ne spominje među ostalim biskupima iz Dalmacije, navodeći druge mogućnosti njegovog porijekla.⁸ Sumnju osnažuje i činjenica da se Ivan ne spominje u lokalnim kronikama kotorskih biskupa⁹, pa tako niti kod Farlatija u *Illyricum sacrum*¹⁰.

⁴ O teološkoj podlozi i značenju ovoga koncila vidi: T. Z. Tenšek, Teologija slike, *Bogoslovna smotra*, 74/br. 4, 2004, 1043–1078.

⁵ J. Darrouzès, Listes épiscopales du concile de Nicée (787), *Revue des études byzantines*, 33, 1975, 5–76.

⁶ E. Lamberz, *Die Bischofslisten des VII. Ökumenischen Konzils (Nicaenum II)*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München, 2004.

⁷ Treba ovdje istaknuti A. Dabinovića i njegovu raspravu: Kada je Dalmacija pala pod jurisdikciju carigradske patrijaršije?, *Rad JAZU*, 239, 1930, 151–244, koji je još davno prije Darrouzèsa upozorio na prisutnost kotorskog biskupa Ivana na spomenutom saboru. U hrvatskoj literaturi dosada su u vezi problematike crkvene jurisdikcije nad dalmatinskim biskupima uglavnom prihvaćeni zaključci R. Katičića: Imena dalmatinskih biskupija i njihovih biskupa u aktima ekumenskoga koncila u Nikeji godine 787., *Filologija*, časopis Razreda za filologiju JAZU, knjiga 11, Zagreb, 1982–83, 75–92 (također u: R. Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka – filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Split, 1993, 25–35), s pregledom dotadašnjih stavova.

⁸ E. Lamberz, *Die Bischofslisten...*, 18, 28, 78. Pritom navodi i Dekasteron u Trakiji, koji se spominje u *Notitia episcopatum*, kao jednu od mogućnosti.

⁹ Slučaj je to i sa splitskim Ivanom i s rapskim Ursom. Razlog tome vjerojatno leži u njihovoj starini: redoviti popis kotorskih biskupa teče tek od 1090, kada je stolovao biskup Grimoaldo. Vidi A. Milošević, *Schematismus seu Status personalis et localis Dioecesis Catharensis pro anno Domini MCMVII*, Ragusii, 1907, 20–83. Njegov popis prenosi S. Kovačić, *Kotorska biskupija – Biskupska sjedišta u Boki kotorskoj u daljoj prošlosti*, u: *Zagovori svetom Tripunu – Blago Kotorske biskupije*, Zagreb, 2009., 28. J. Butorac i A. Ivandija, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973, 106, iako u tekstu navode da se u

U Boki Kotorskoj se, međutim, među brojnim predromaničkim ulomcima sačuvanim u njezinim zbirkama ili uzidanima kao spolije u kasnije građevine, nalaze tri ulomka arhitrava sa spomenom biskupa imenom Iohannes. Najpoznatiji od njih danas je izložen u svetištu katedrale Sv. Tripuna, između glavne i sjeverne apside (sl. 1).¹¹ Otkriven je u „gomili kamenja“ prilikom austrougarske restauracije katedrale 1897-1907.¹² Njegova povezanost s kultom svetoga Tripuna potvrđena je upravo spomenom datuma 13. siječnja kojim je datirana i poznata Andreacijeva povelja, a koji kotorska crkva slavi do danas pod nazivom *Karike*. Radi se o krajnjem desnom dijelu mramornog arhitrava s ostatkom natpisa koji čitav zapravo predstavlja datacijsku formulu.

Sl. 1 Ulomak arhitrava, Kotor, svetište katedrale Sv. Tripuna
(foto: M. Zornija)

8. stoljeću spominje biskup u Kotoru (bez navoda imena), u popisu (352-353) prenose tek podatke iz Farlatija. *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji*, Biskupska konferencija Jugoslavije, Zagreb, 1975, 277, kronotaksu započinje godinom 925. i 928., kad se kotorska biskupija navodi u aktima splitskih sabora. Najpotpuniji popis kotorskih biskupa dosada donosi L. Blehova Čelebić, vidi bilj. 24, koristeći se najvećim brojem izvora.

¹⁰ Daniel Farlati, Jacobus Coleti, Episcopi Ascrivieneses sive Catharenses, u: *Illyrici sacri tomus sextum. Ecclesia Ragusina cum suffraganeis, et ecclesia Rhiziniensis et Catharensis.*, Venetiis, 1800, 421-518. Njihova serija kotorskih biskupa (429) započinje 877. godinom, povodeći se za Ljetopisom popa Dukljanina i datacijom sabora na Duvanjskom polju, kada kotorski biskup navodno postaje jedan od sufragana dukljanske crkve. Navedeno djelo danas se uglavnom više ne smatra pouzdanim povijesnim izvorom.

¹¹ M. Zornija, kat. jed. 23, u: *Zagovori svetom Tripunu. Blago Kotorske biskupije - povodom 1200. obljetnice prijenosa moći svetog Tripuna u Kotor*, (ur.) Radoslav Tomić, Zagreb: Galerija Klovičevi dvori, 2009, 104-106, s popisom starije, vrlo obimne literature.

¹² U novijim istraživanjima katedrale sv. Tripuna pronađena su još dva identična mramorna ulomka, također s ostacima natpisa. Zajedno s još jednim dijelom istog arhitrava s radiranim natpisom, poznatim otprije, objavila ih je Z. Čubrović, Prvotni ciborijum romaničke katedrale Sv. Tripuna u Kotoru, *Saopštenja*, XL, 2008, 25-42, smatrajući ih, zajedno s „Ivanovim“ ulomkom, dijelovima završnog vijenca prvotnog ciborija u romaničkoj katedrali sv. Tripuna. Interpretacija je ponešto promijenjena u novoj monografiji o katedrali, gdje se dopušta mogućnost da su prvotno pripadali oltarnoj ogradi u martiriju, da bi tek u sekundarnoj funkciji dospjeli na spomenuti ciborij.

Datira se po tradicionalnom čitanju J. Kovačevića u 809. ili, prema novijoj interpretaciji M. Lončara, čiju restituciju donosimo, u 805. godinu:¹³

...*die i?*]AN(*uarii*) XIII, TE(*m*)PORIB(*us*) D(*omi*)N(*i*) IOH(*anis*) EP(*i*) S(*copi*), P(*er*) I(*n*)D(*ictionem*) XIII, A(*nno*) NA(*tivi*)TA(*tis*) CONSTI(*tutoris*) MV(*n*)DI, [*d(e)i f?*]I(*lii?*), δ(?)CCCV.

Prijevod:

„(...dana?) 13. siječnja, u vrijeme gospodina Ivana biskupa, 13. indikcije,

godine od rođenja Stvoritelja svijeta, (Božjeg sina?), 805.“

Iz natpisa, dakle, saznajemo da je dotični biskup Ivan stolovao u Kotoru početkom 9. stoljeća, kada su u taj grad donesene relikvije svetoga Tripuna.

Sl. 2 Dva ulomka arhitrava, Bijela, pročelje crkve Sv. Petra (foto: M. Zornija)

Druga dva ulomka koja se često dovode u vezu s prethodnim nalaze se uzidani na pročelju crkvice sv. Petra u Bijeloj (sl. 2). Pripadali su oltarnoj ogradi koja je najvjerojatnije ukrašavala stariju ranokršćansku crkvu čiji su ostaci djelomično istraženi šezdesetih godina.¹⁴ Ulomci su mramorni, tako-

¹³ J. Kovačević, Srednjovekovni epigrafski spomenici Boke Kotorske II, *Spomenik SAN*, CV, 1956, 2-3; M. Lončar, Dva natpisa iz Boke s imenom biskupa Ivana, *Croatica et Slavica Iadertina*, II, 2006, 186-189. Smatram da time nisu iscrpljene sve mogućnosti u iščitavanju ovog inače problematičnog natpisa, posebno njegovog završnog dijela. Neke drugačije interpretacije, koje bi u budućim istraživanjima trebalo uzeti u obzir, donosi novi rad J. Martinovića, *Ranosrednjovjekovni latinski natpisi Crne Gore* (u tisku). Zahvaljujem mr. Martinoviću što mi je ustupio rukopis svog rada.

¹⁴ Istraživanja je vodio Ilija Pušić iz Zavičajnog muzeja Herceg Novi, te nisu objavljena, osim nekoliko redaka u: I. Pušić, Tragovi arheoloških lokaliteta na terenu hercegnovske opštine, *Muzejske sveske Zavičajnog muzeja Herceg Novi*, 3, 1998., 20. Prilikom istraživanja pronađeno je i nekoliko predromaničkih ulomaka koji se danas nalaze u Arheološkoj zbirci Zavičajnog muzeja Herceg-Novi. Za uvid u sve fragmente zahvaljujem arheologu i kustosu Viktoru Vargi. Od prvotne opreme ranokršćanske crkve sačuvali su se u unutrašnjosti današnje crkvice dva masivna pilona s reljefom križeva i sačuvanim *loculusom* u jednome od njih, vjerojatno podnožja oltara. Inače, lokalitet se u literaturi često povezuje s benediktinskim samostanom *sancti Petri de Campo* spomenutim u pismu pape Klementa VI srpskom caru Dušanu godine 1346, koji se ipak najvjerojatnije odnosi na istoimeni manastir pored Trebinja. Pro-

der s kukama u gornjem pojasu, dok se u donjem nalazi natpis uokviren urezanim linijama.¹⁵ Na većem ulomku čitamo:

... (I?) O MAG IMP ET DN IOH

Na manjem se jasno čita: EPISCOP...

Iako ulomci nisu međusobno spojivi, možemo s priličnom dozom sigurnosti pretpostaviti da se naslov biskupa zaista odnosi na *dominusa Iohannes* na kraju većeg ulomka. Kako ispravno zaključuje Lončar, veći ulomak tvorio je kraj jedne grede, a manji početak druge. Između njih najvjerojatnije je stajao prolaz u svetište s lukom ili zabatom, kako je to bilo uobičajeno u ranosrednjovjekovnim crkvama. Posebno nas na to upućuje korištenje iste formule „gospodin Ivan, biskup“, koja je upotrebljena i na arhitravu iz Kotora. I po upotrebi istog materijala, po dimenzijama arhitrava, po veličini i oblikovanju slova te kuka iznad njih ovaj je arhitrav gotovo identičan s prethodnim, kao i s nekolicinom srodnih ulomaka pronađenih u istraživanjima katedrale, te ih sve zajedno sa sigurnošću možemo pripisati istim klesarima.¹⁶

Treći natpis sa spomenom Ivana potječe iz crkve sv. Marije Collegiate, koja je prema ustaljenom mišljenju tada obnašala funkciju katedrale. Isklesan je na ulomku arhitrava – zapravo sekundarno upotrijebljenom antičkom vijencu isklesanom iz prokoneškog mramora, čija se lisnata dekoracija sačuvala na stražnjoj strani.¹⁷ Od tri ulomka dva se međusobno spajaju, a pripadali su lijevoj strani oltarne ograde (sl. 3). Natpis glasi:

blematiku i literaturu vidi kod I. Puljić, Prva stoljeća Trebinjske biskupije, *Tisuću godina trebinjske biskupije*, Sarajevo 1988.

¹⁵ Ulomke prvi put spominje A. Milošević, Crkvice Sv. Petra u Bijeloj u Boci Kotorskoj, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, XLIII, 1920, 191-194, zatim u nekoliko navrata Petar Šerović, Starine crkvice Sv. Petra u Bijeloj u Boki Kotorskoj, *Starine Crne Gore*, III-IV, 1965/66, 173-177. J. Kovačević, Srednjovjekovni epigrafski spomenici..., 3, prilikom obrade natpisa donosi neprecizan crtež, prema kojem slova na većem ulomku nisu uokvirena linijama. Taj dio natpisa zbog znatne pohabanosti mramora uslijed stoljetnog djelovanja atmosferilija ostao je neprotumačen, te je vjerojatno stoga i krivo precrtan. Nedavno se ulomcima pozabavio i M. Lončar, Dva natpisa iz Boke..., 190-192, ali pritom nije uočio da natpis na većem ulomku započinje slovom O, što u potpunosti mijenja predloženu konstrukciju padeža u natpisu iz genitiva u dativ.

¹⁶ Ovoj se grupi srodno oblikovanih arhitrava može pridodati i ulomak, izgleda vijenca ciborija, nekad uzidan u pročelje crkve sv. Mihajla u Kotoru, vidi M. Zornija, kat. jed. 22., u: *Zagovori...*, 104-105, s prethodnom literaturom. Obično je smatran dijelom oltarne ograde te crkve, koja je arheološkim istraživanjima osamdesetih godina 20. stoljeća također otkrila svoju predromaničku fazu, kada je pripadala benediktinskom samostanu sv. Mihovila poznatom iz povijesnih izvora. Međutim, analiza iznimno brojnih ostataka njezinog liturgijskog namještaja pokazuje da je on u jednoj fazi isklesan u Kotorskoj klesarskoj radionici u prvoj polovini 9. st, pri čemu je korišten isključivo lokalni vapnenac. Slijedom toga možemo zaključiti da ulomak izvorno nije mogao pripadati opremi benediktinske crkve sv. Mihovila, već njegovo porijeklo treba tražiti drugdje, moguće također unutar katedralnog kompleksa.

¹⁷ M. Čanak-Medić, *Arhitektura Nemanjinog doba II*, Beograd, 1989, 211-212; M. Zornija, kat. jed. 24., u: *Zagovori...*, 106-107.

Sl. 3 Tri ulomka arhitrava, Kotor, sakristija crkve Sv. Marije (foto: M. Zornija)

†IN N(omine) D(omi)NI D(e)I ET S[(an)c(t)a)e Mari(a)e].../...[I] OhANNIS VNA CVM CONIV[ge]...

U gornjoj zoni ovaj put se javlja tropruta pletenica umjesto kuka, isklesana finim potezima dljeta unutar udubljene trake. Njezina naglašeno zaobljena modelacija, s okom u središtu svakog čvora, upućuje na ranije razdoblje predromaničke dekoracije. Iako se većina slova u grafijskim detaljima (romboidno *O*, uncijalno *h* i dr.) razlikuje od prethodna dva natpisa sa spomenom biskupa Ivana, njihova pravilnost i izduženost u osnovi odaju istu tipologiju rustične kapitale karakteristične za rane predromaničke natpise u Dalmaciji, a jednako je i uokviravanje natpisne plohe istih dimenzija ravnom linijom.

U literaturi, iako s dozom opreza, u nekoliko je navrata pretpostavljena mogućnost da se radi o istoj osobi kao i na prethodna dva natpisa.¹⁸ Iako to nije moguće sa sigurnošću utvrditi, valja konstatirati da se ime, ovaj put navedeno u nominativu zajedno sa suprugom – dakle u svojstvu donatora oltarne ograde ili nekih radova na crkvi, ovdje javlja u punom obliku, i to kao *Iohannis* umjesto *Iohannes*, što svjedoči o određenom stupnju vulgarnog lati-

¹⁸ P. Vežić, Ciburji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, 2001/02, 94. Autor svoj stav ponavlja i u knjizi: P. Vežić, M. Lončar, *HOC TIGMEN - ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2009, 125, bilj. 336. Takvoj pretpostavci sklon je i Nikola Jakšić u: *Zagovori...*, 87. te M. Zornija u istoj publikaciji, kao i J. Martinović, *Ranosrednjovjekovni latinski natpisi Crne Gore* (u tisku). Inače, problem svećeničkih i biskupskih brakova u srednjovjekovnoj Dalmaciji zaslužuje dublju studiju bez koje se ne može sa sigurnošću potvrditi identitet dotičnog Ivana. Radilo se o poprilično raširenoj pojavi među klericima, s kojom se uspješnije uhvatila u koštac tek gregorijanska reforma u 11. stoljeću. Tako J. Kovačević, *Etnička i društvena pripadnost kitora u Duklji i Pomorju od kraja VIII do kraja XIII veka*, *Istorijski glasnik*, 1, 1955, 119, razmatrajući natpis đakonise Auzonije iz Duklje, kaže: „No nepokoravanje sveštenstva u pogledu celibata trajalo je veoma dugo i u samom Rimu i to ne samo među nižim sveštenstvom – ipodakonima i đakonima – već i kod sveštenika, pa čak i kod episkopa sve do XI veka.“ Općenita zapažanja na razini zapadne i istočne Crkve, s posebnim naglaskom na brojne crkvene odredbe vezane uz celibat, donosi A. M. Stickler, *Celibat klerika: povijesni razvoj i teološki temelji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006.

niteta prisutnog u Dalmaciji još od kasne antike.¹⁹ Isti oblik tog imena javlja se i na sarkofagu Ivana Ravenjanina, koji je pripisan upravo onom splitskom (nad)biskupu Ivanu koji je sa svojim kotorskim imenjacom zajedno boravio u Niceji 787.²⁰ Sva navedena zapažanja upućuju na zaključak da je dotični ulomak istovremen prethodnim natpisima sa spomenom biskupa Ivana, bez obzira da li se radi o istoj osobi.

Već je Kovačević prilikom objave prva dva natpisa pokušao identificirati dotičnog Ivana.²¹ Poziva se pritom na *Zibaldone*, rukopis u tri toma koji se čuva u knjižnici Franjevačkog samostana u Dubrovniku. Radi se naime o zborniku Iva Marije Matijaševića (1713-1791), dubrovačkog isusovca i Farlatijevog suvremenika u kojem, među mnogim podacima iz dubrovačke povijesti donosi i vlastiti katalog kotorskih biskupa, u koji uvrštava i Ivana upravo pod godinom 787.²² Prvi koji donosi podatke iz Matijaševićevog spisa bio je Josip Gelčić.²³ Ali ni on, kao ni Kovačević, tu godinu nisu povezali s Drugim nicejskim koncilom. Tek kasnije, nakon što je Katičić u domaćoj literaturi skrenuo pozornost na Darrouzèsova istraživanja, ovome prelatu poklonjena je zaslužena pažnja.²⁴

Smatram da ključnu ulogu u raspravi o vjerodostojnosti biskupa Ivana „Nicejskog“ imaju upravo gore opisani arhitravi, čiji natpisi potvrđuju prisutnost biskupa s tim imenom u Kotoru na izmaku 8. i u prvom desetljeću 9. stoljeća, a time posredno i autentičnost njegovog spomena na sedmoj sjednici Nicejskog koncila 13. listopada 787. Razlika od dvadesetak godina sasvim je moguć raspon djelovanja jedne osobe, čime dobivamo vremenski okvir njegovog stolovanja u Kotoru od 787. do okvirno 805. godine. S pra-

¹⁹ P. Skok, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, JAZU, Zagreb, 1915.

²⁰ Novija razmatranja o ovom spomeniku i njegovom originalnom smještaju donosi I. Basić, Prilozi proučavanju crkve svetog Mateja u Splitu, *Ars adriatica* 1, 2012, 67-96, s pregledom starije literature.

²¹ J. Kovačević, *Srednjovjekovni epigrafski...*, 3.

²² G. M. Mattei, Catalogo dei vescovi di Cattaro, *Zibaldone II* (rukopis u franjevačkom samostanu u Dubrovniku, br. 266 prema Kaznačićevom katalogu). Postavlja se pitanje koji je to izvor Matijaševiću bio pri ruci, a Farlatiju nije bio poznat.

²³ G. Gelcich, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*, Zadar, 1880, 39. Nastojeći ući u trag postanku kotorske Crkve, spominje doduše određenog Ivana prisutnog na Drugom nicejskom koncilu, ali s pogrešnom godinom 649. koristeći se nepouzdanim izvorom.

²⁴ Nakon Katičića prvi na njega upozoravaju V. Korać, M. Šuput, *Arhitektura vizantijskog sveta*, Beograd, 1998, 115, te T. Živković, *Crkvena organizacija u srpskim zemljama*, Beograd, 2004., 56 i 148, a od hrvatskih autora I. Puljić, *Uspostava dubrovačke metropolije*, u: *Tisuću godina uspostave dubrovačke (nad)biskupije*, Dubrovnik, 2001, 18-19. Spominje ga Blehova-Čelebić u svom vrijednom prikazu razvoja kršćanstva u Boki, navodeći ga u svojoj kompiliranoj kronotaksi kotorskih biskupa, usp. L. Blehova-Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500: Kotorski distrikt*, Podgorica 2006, 14, 403, kao i nekolicina autora u već spomenutom katalogu *Zagovori svetom Tripunu*.

vom dakle možemo otkloniti sumnju koju je Lamberz izrazio u identitet kotorskog Ivana, i ponovno potvrditi ono što je u literaturi već istaknuto, naime da je Ivan prvi povijesno zasvjedočeni kotorski biskup.²⁵

Ne treba zaboraviti da iz istoga vremena potječe još jedna povijesna osoba dokazana predromaničkim natpisom, ovaj put na sarkogafu – riječ je

²⁵ Potrebno je na ovom mjestu upozoriti na niz nepouzdanih podataka vezanih uz povijest kotorske crkve koji se, ponekad i suviše olako, provlače u literaturi još od 19. st., a navodi ih J. Gelčić, *Memorie...*, 35-39. Za neke od njih možemo sa sigurnošću potvrditi da su posve netočni. Spomen prvog biskupa Ivana, koji je navodno prisustvovao Prvom nicejskom koncilu 325, potječe iz jedne stare pergamene, koja je nekada bila u vlasništvu Urbana Rafaellija (usp. Gelcich, *Memorie...*, 36). Na tom saboru, međutim, od oko 250-300 prisutnih (tradicionalno 318) samo je pet biskupa bilo iz zapadne Crkve (točnije iz Kordobe, Kalabrije, Kartage, Dijona i Stridona). Usporedi: A. Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988., 65; H. Leclercq, The First Council of Nicaea, *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 11, New York: Robert Appleton Company, 1911. <http://www.newadvent.org/cathen/11044a.htm>

Dalje, Gelčić spominje Paulusa prisutnog na Kalcedonskom saboru 451, a kao izvor navodi anonimni rukopis 18. st. iz Marciane u Veneciji (usp. Gelcich, *Memorie...*, 35 i 38). Ni na tom saboru nisu sudjelovali dalmatinski biskupi, već isključivo sufragani istočnih provincija Carstva (jedini izuzetak bio je Valerijan, biskup *Bassianae* u Panoniji Secundi, i tri afrička biskupa koji su kao izbjeglice boravili u Konstantinopolu). Od 16 prisutnih biskupa s imenom Paulus jedan je bio iz *Cantanusa* na Kreti, stoga se vjerojatno radi o krivo protumačenom imenu. Novi prijevod akata donose: R. Price, M. Gaddis, *The Acts of the Council of Chalcedon*, Volume I-III (Translated Texts for Historians, Volume 45), Liverpool University Press, 2005. Koristila sam se elektronskom verzijom rada, na kojoj zahvaljujem Ivanu Basiću s Filozofskog fakulteta u Splitu.

Što se tiče Victora, biskupa *ecclesiae Martaritanae/Mactaritanae* sa crkvenog koncila u Saloni 530, njegov identitet do danas „ostaje jednim od najtamnijih mjesta analize koncilskih akata“ (I. Basić, Pristupna razmatranja uz popise biskupâ Zapadnoga Ilirika u aktima crkvenih koncila u Saloni 530. i 533. g., *Tusculum*, 2, 2009, 59-70). Osim Šišićevog ubiciranja biskupije *Martar/Mactar* u Kotor (Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925, 152, bilj. 74), koje se ipak ne smije u potpunosti odbaciti, postoje još četiri druga prijedloga: Mostar, Bugojno, Makarska i sve aktualniji Konjic. Za pregled mišljenja vidi J. Vučić, *Ecclesia Naronitana/Prostor i granice*, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, 2005, 164-165. Za vjerodostojnost Victora kao kotorskog biskupa zalaže se A. Škegro, *The Diocese of Mactaris/Martaris (Ecclesia Mactaritana/Martaritana)*, *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština*, Split, 2010, 195-206, ne navodeći međutim novih argumenata osim nekolicine ranokršćanskih nalaza i već poznatih podataka iz povijesnih izvora, koji dokazuju samo prisutnost kršćanske zajednice u Kotoru ali ne i postojanje biskupije.

Sve u svemu, možemo zaključiti da je ranokršćanska tradicija kotorske biskupije ipak prilično problematična, a pritom nam pogotovo ne može pomoći otkriće krsnog zdenca u crkvi sv. Marije, jer se pouzdano zna da su u 6. stoljeću u Dalmaciji krstionice vrlo raširene i u manjim urbanim centrima koji nisu bili sjedište biskupa, u sklopu župnih kongregacijskih crkava (Stari Grad na Hvaru, Polače na Mljetu, Zmijavci, Srima, Pridraga, brojni baptisteriji na dalmatinskim otocima te u unutrašnjosti provincije u Bosni...); usp. P. Chevalier, *Les baptisteres paleochretiens de la province romaine de Dalmatie*, *Diadora* 10, 1988, 111-163. Na tu činjenicu odlučno je upozorio već N. Jakšić, *Zagovori...*, 87, a dokazuju je i krstionica otkrivena 90-tih godina u Podlastvi Grbaljskoj, datirana također u 6. st., ili ona u Žanjici na Luštici.

naravno o Andreaciju (u povelji Andrea Saracenis) i njegovoj ženi Mariji, zaslužnima za prispjehće relikvija svetoga Tripuna u svoje konačno počivalište.²⁶ Taj ključni trenutak u ranosrednjovjekovnoj povijesti Kotora na razmeđu 8. i 9. stoljeća sačuvao nam je, dakle, vrijedna povijesna svjedočanstva koja se potvrđuju upravo otkrićima navedenih kamenih natpisa. Radi se o spomenicima iz prve ruke koje su oni osobno naručivali, a u slučaju Ivanovih natpisa vjerojatno i sami osmišljavali njihov sadržaj. To dovoljno govori o važnosti epigrafskog materijala kao prvorazrednog povijesnog izvora u proučavanju predromaničke skulpture i njezinom sigurnijem datiranju.²⁷

Radi se dakle o dijelovima triju oltarnih ograda koje su u vrijeme biskupa Ivana ukrašavale interijere triju crkava na području Boke Kotorske. U literaturi sve donedavno ti ulomci nisu bili povezani s nekim od ostalih iznimno brojnih predromaničkih fragmenata sačuvanih na ovom prostoru.²⁸ Međutim, na temelju stilske analize moguće ih je dovesti u vezu s jednim slojem skulpture koju sam izdvojila iz tog bogatog materijala, čemu i posvećujem ovaj prilog.

U tom smislu od posebne je važnosti upravo natpis iz sv. Marije ukrašen pletenicom. Satkana od dvije troprute trake, s fino zaobljenim okom u sredini svakog čvora, isklesana je unutar udubljene trake i pokazuje zamjetnu finoću oblikovanja te visoku razinu klesarske izvedbe u kvalitetnom mramoru. Taj je ornament, za razliku od kuka što se u pravilu javlja samo na gornjim dijelovima oltarnih ograda, vrlo čest i na drugim segmentima liturgijskih instalacija – primjerice na ciborijima ili plutejima. Tako među ulomcima pronađenima osamdesetih godina 20. stoljeća prilikom istraživanja crkve, također mramornim i vrlo kvalitetno klesanim, pronalazimo i identično oblikovanu pletenicu isklesanu unutar udubljene trake. Ona krasi rubni dio jednog šireg pilastra ili pluteja što je u sekundarnoj funkciji uzidan kao nadvratnik iznad ulaza u sakristiju spomenute crkve (sl. 4).²⁹ Čak osam fragmenata, pronađenih u nasipu romaničkih svodova, ima borduru s jednako oblikovanim pletenicom istih dimenzija. Neki od njih su objavlje-

²⁶ Sarkofag je pronađen 1840. godine u nadsvođenom prolazu između katedrale i biskupske palače, kako stoji na ploči postavljenoj u čast tog događaja, čija se replika i danas nalazi iznad sarkofaga u katedrali. U literaturi se često pogrešno navodi 1848, prema I. Stjepčeviću, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split, 1938, bilj. 7 na 64.

²⁷ Najočitiije je to na materijalu iz sjeverne i srednje Dalmacije, gdje je čak sedam natpisa s imenima hrvatskih vladara iz 9. stoljeća poslužilo N. Jakšiću kao glavni reper pri datiranju klesarskih radionica koje su u tom razdoblju djelovale na području hrvatske kneževine. Usp. N. Jakšić, *Kiparsko klesarske radionice u Dalmaciji od 9. do 12. stoljeća* (doktorska disertacija), Zadar, 1986.

²⁸ Prva je to učinila Z. Čubrović, *Prvotni ciborijum...*, 25-42. (vidi bilj. 12)

²⁹ Ulomak je dosad neobjavljen. Dimenzije su mu 100x14x11 cm, dok širina trake s pletenicom iznosi 11 cm.

Sl. 4 Bočni dio pluteja, Kotor, Sv. Marija (foto: M. Zornija)

ni te protumačeni kao dijelovi pluteja.³⁰ Radi se međutim o ulomcima arka- da jednog dosad neuočenog ciborija, koji je u tjemenu bio ukrašen latinskim križem, a u trokutastim poljima likovima paunova, čije su se male jednostavno oblikovane glavice okrenute na desnu stranu sačuvale na dva ulomka.³¹

Ostali mramorni fragmenti iz Sv. Marije koji su pripadali plutejima i pilastrima na sebi nose vegetabilni ukras, ponekad u kombinaciji s križevima (sl. 7 i 14), a odlikuje ih jednak način i kvaliteta klesanja. Slijedom toga može se donijeti zaključak da su isti klesari u sklopu obnove ranokršćanske crkve, koja je u ranom srednjem vijeku možda obnašala funkciju kotorske katedrale, izradili novi mramorni namještaj koji se sastojao od ciborija i oltarne ograde s plutejima, pilastima i arhitravom. Upravo na temelju njegovog ulomka s natpisom dobivamo čvrsti kronološki okvir za datiranje rečene obnove u doba kada je na čelu kotorske crkve stajao biskup Ivan.

Identično izvedenu pletenicu u funkciji bordure, klesanu u kvalitetnom mramoru susrećemo na još jednom lokalitetu od ključnog značaja za kotorsku predromaniku, u kompleksu katedrale sv. Tripuna. Radi se o ulomcima koje je Zorica Čubrović nedavno uklopila u rekonstrukciju još jednog ciborija što je, prema interpretaciji autorice, predstavljao dio prvotne opreme kotorske romaničke katedrale (sl. 5).³² Spomenuta bordura s pletenicom protezala se gornjim i bočnim rubovima svih arkada. U jednome od trokutastih polja nalazio se također vrlo jednostavan i fino klesan lik pau- na, čija glavica umnogome slični na one iz Sv. Marije. Odlikuje ih oko prikazano malim kružićem, jednostavno oblikovan šiljasti kljunić te vrat ukrašen nizovima paralelnih linija. Svim lukovima tekao je jednaki motiv vijugave biljne vitice, sastavljene od jednoprute, zaobljeno modelirane sta-

³⁰ M. Čanak-Medić, *Arhitektura...*, 211, sl. 42-44, 106, 109 i 110. Većina ih se danas nalazi u Lapidariju u crkvi sv. Mihovila.

³¹ Dotični će ciborij biti detaljnije interpretiran u zasebnom radu.

³² Z. Čubrović, Prvotni ciborijum romaničke katedrale Sv. Tripuna u Kotoru, *Saopštenja*, XL, 2008, 25-42; Z. Čubrović, kat. jed. 15, *Zagovori...*, 100. Vidi i bilj. 12 ovog rada.

Sl. 5 Ulomci arkada ciborija, Kotor, Depo katedrale Sv. Tripuna
(Z. Čubrović, 2008.; dolje desno, foto: S. Kordić)

bljike s naizmjenično usmjerenim trolisnim cvjetovima upotpunjenima voluticom. Takvo oblikovanje stabljike koja još nema troprutu podjelu ukazuje na početnu fazu u razvoju predromaničke plastike i time na mnogo raniju dataciju od dosadašnje u 11. ili čak 12. stoljeće.³³ Posebno to vrijedi za lik pauna, čiji krajnje pojednostavljeni crtež nikako ne upućuje na 11. stoljeće, kada duž obje jadranske obale, pa i u samome Kotoru susrećemo mnogo razrađenije i anatomski prirodnije likove ptica.³⁴ Na temelju ovih stilskih odlika, kao i usporedbom s ulomcima iz Sv. Marije, predlažemo raniju dataciju ciborija u kasno 8. odnosno prve godine 9. stoljeća.

Detalj na koji ovdje skrećemo posebnu pozornost je krupni trolist što ispunjava gotovo čitav međuprostor unutar zavoja vitice, zajedno s malom voluticom u njegovu podanku. S jednoprutom stabljikom oblikuje pravilan ritam kružnica, klesanih uz pomoć šestara. Ovaj ćemo motiv često susretati na predromaničkim reljefima Boke Kotorske, ovdje na jednoprutoj, ali češće na dvoprutoj i troprutoj stabljici. Tehnički usavršena izvedba, vrlo precizno klesanje te dubok i siguran rez kojim je motiv, s naglašeno kosim rubovima, značajno izdignut iznad podloge – sve su to karakteristike koje uočavamo na

³³ Ulomci su dosad interpretirani kao ranoromanički. Usp. P. Vežić, Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, 2001/02., 117-118; Z. Čubrović, *Prvotni ciborijum...*, 40-41.

³⁴ Usporedi ulomke iz 11. st. u katalogu *Zagovori...*, kat. jed. 31-34, 110-111.

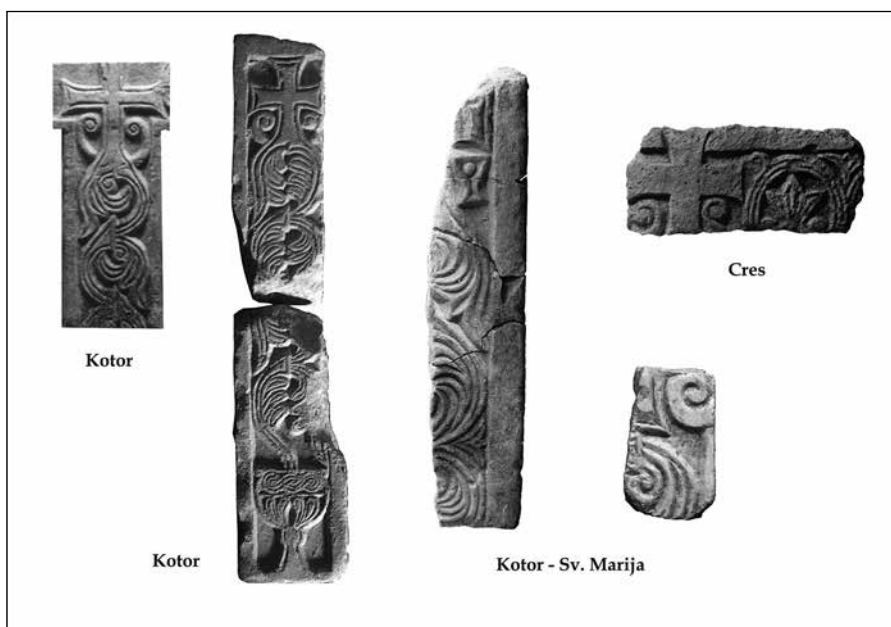

Sl. 6 Pluteji, Depo katedrale sv. Tripuna (foto: S. Cvetić)

nizu reljefa u Boki koji na različit način variraju motiv biljne vitice i izvode ga u nekoliko podvarijanti. Zadržavajući se na materijalu pronađenom u katedrali sv. Tripuna, takvim su motivima ukrašeni reljefno istaknuti vijenci velikih mramornih pluteja, karakterističnih po praznim i savršeno izglaćanim središnjim plohamama koje pokazuju potpuno odsustvo straha od praznog prostora – tzv. *horror vacui* toliko karakterističan za ranosrednjovjekovnu skulpturu (sl. 6).³⁵ Sudeći po njihovoj izrazitoj monumentalnosti i pozamašnim dimenzijama, bez sumnje su pripadali opremi tadašnje ranosrednjovjekovne katedrale. Na dva primjera nailazimo na isti krupni trolist upotpunjen maleonom voluticom, ovdje na dvoprutoj odnosno troprutoj stabljici, dok na trećem nešto manji trolist zajedno s dva lisnata izdanka formira virovitu rozetu u svakom zavoju vitice. Srodan im je i mramorni pilastar na kojem motiv, ovog puta u varijanti s dva niza nasuprotno postavljenih zaobljenih listića u svakom krugu, izrasta iz kaleža te završava križem i dvjema voluticama, kao na najvećem od pluteja s glatkim plohamama (sl. 7).³⁶ Sličnu kom-

³⁵ J. Maksimović, *Srpska srednjovjekovna skulptura*, Novi Sad, 1971, sl. 11; M. Čanak-Medić, Z. Čubrović, *Katedrala Svetog Tripuna u Kotoru. Istorija, arhitektura, arhitektonska plastika i liturgijski namještaj*, Kotor, 2010, 189-191, sl. 62 i 63.

³⁶ Z. Čubrović, *Kat. jed. 17, Zagovori...*, 102-103, gdje je pripisan prvotnoj oltarnoj ogra-

Sl. 7 Motiv križa s voluticama na kotorskim pilastrima i na nadvratniku iz Sv. Lovre u Lovreškom na Cresu

poziciju s križem pokazuju i neki od već spomenutih ulomaka s vegetabilnim motivima iz Sv. Marije. Na njima se također javljaju vitice s trolisnim cvjetovima ili virovitim rozetama u centru, kao npr. na lijevoj peti arkade ciborija od prokoneškog mramora, danas izloženoj u sakristiji crkve.³⁷

Paralele za svaki od navedenih biljnih motiva s pluteja iz katedrale možemo pronaći na širem području Boke, na lokalitetima na kojima se predromanička skulptura sačuvala u vidu spolija ili je na svjetlo dana izašla arheološkim istraživanjima. Tako se dvopruta stabljika s virovitim rozetama u kombinaciji s trolisnim cvjetovima javlja na jednome od spoliranih ulomaka u samostanu na otočiću Gospe od Milosti (Školj) u tivatskom arhipelagu (sl. 14).³⁸ Duboka profilacija lisnatog ornamenta i koso klesanje rubova motiva u potpunosti odgovaraju pluteju iz katedrale. Osim njega,

di martirija sv. Tripuna. Vidi također: Z. Čubrović, Oltarska pregrada Andreacijeve crkve, *Dvanaest vjekova bokeljske mornarice*, Kotor, 2010, 219-244, crtež 9 i 10.

³⁷ Prilikom objave ulomak je ispravno datiran u „posljednje godine 8. ili početak 9. stoljeća“, usp. M. Čanak-Medić, *Arhitektura...*, 212, sl. 48, dok je P. Vežić skloniji dataciji u 11. stoljeće, vidi P. Vežić, *Ciboriji...*, 119-121; P. Vežić, M. Lončar, *HOĆ TIGMEN - ciboriji rano-ga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar, 2009, 136.

³⁸ I. Pušić, Preromanska dekorativna plastika na Otoku - Boka Kotorska, *Starine Crne Gore*, V, 1975, 235-244.

Sl. 8 Pilastar, Školj, samostan Gospe od Milosti (foto: M. Zornija)

u zidove ovog samostana, što su ga 1479. godine izgradili celestinci,³⁹ a danas je u vlasništvu isusovaca, uzidano je još 13 vrlo zanimljivih i odlično sačuvanih dijelova predromaničkih liturgijskih instalacija od mramora i vapnenca, od kojih neki također pokazuju veliku srodnost s dosada spomenutim reljefima. Posebno ovdje izdvajamo još jedan pilastar, isklesan od prokoneškog mramora i monumentalnih dimenzija (širine čak 32 cm), na kojem se javlja još jedna varijanta vegetabilne vitice s vrlo neuobičajeno stiliziranim izdancima izvedenima na dva različita načina (sl. 8). Majstor je ovdje, poigravajući se ishodišnim biljnim motivom, stvorio jedinstveni, gotovo apstraktni ornament, što svjedoči o njegovoj inventivnosti i zavidnoj klesarskoj vještini.

O porijeklu ulomaka sa Školja ne postoje nikakvi podaci. Iako starija literatura navodi da su na otoku i prije 15. stoljeća boravili benediktinci,⁴⁰ na području samostana dosad nisu pronađeni stariji arhitektonski slojevi, a na otoku nisu vršena arheološka istraživanja. Međusobna različitost ulomaka ne dopušta nam da zaključimo da su doneseni s jednog mjesta.⁴¹ Sudeći po dimenzijama, po upotrebi skupocjenog mramora i vrsnoći klesarske obrade, smatramo da su navedeni mramorni ulom-

ci vjerojatno ipak pripadali nekoj gradskoj crkvi monumentalnijih dimenzija, možda upravo tadašnjoj katedrali.

Varijanta tanke dvoprute vitice s naizmjenično poredanim krupnim trolisnim cvjetovima i voluticama, kakvu smo susreli na jednome od pluteja s glatkim plohamama iz katedrale, ponavlja se u identičnoj izvedbi na pilastru koji se danas čuva u zbirci manastira na Prevlaci, a pronađen je na susjednom

³⁹ Detaljnije podatke o osnivanju samostana donosi I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj: II. Benediktinci u Dalmaciji*, Split, 1964, 502-503.

⁴⁰ Za pregled starijih mišljenja vidi I. Ostojić, nav. dj., 503.

⁴¹ Za neke od spolija utvrdili smo da pripadaju produkciji Kotorske klesarske radionice. Što se tiče porijekla ulomaka, autori se uglavnom slažu da potječu iz bliže okolice tivatskog arhipelaga, kolebajući se između Prevlake, Svetog Marka (Gabrio) ili samoga Školja. Usporedi I. Pušić, *Preromanska...*, 237-238; J. Maksimović, "O srednjovekovnoj skulpturi Boke Kotorske", *Spomenik SAN CIII*, 1953., 106-107; Ista, *Srpska srednjovekovna skulptura*, Novi Sad, 1971, 21; Đ. Janković, *Srpsko pomorje od 7. do 10. stoleća*, Beograd, 2007, 104-105.

otoku Gabrio (Sv. Marko) (sl. 13).⁴² Obrada motiva u tolikoj je mjeri srodna da ukazuje na mogućnost da ih je klesala ruka istoga majstora. Iako arheološka istraživanja koja bi potvrdila postojanje crkve na ovom otoku nisu vršena, povijesni izvori spominju da se ovdje nalazila stara crkva sv. Gabrijele, iz koje je mogao potjecati ovaj pilastar.⁴³ Stilska podudarnost sa spomenutim reljefima na Školju upućuje nas, međutim, na još jednu mogućnost: svi ovi ulomci mogli su naknadno, vjerojatno u 12. stoljeću nakon rastavljanja predromaničog liturgijskog namještaja iz katedrale, biti prebačeni u crkvu sv. Gabrijele, budući da je ona bila vlasništvo menze kotorskog biskupa.⁴⁴ Tek naknadno u 15. st. dio ulomaka dospio bi u zidove novoizgrađenog samostana Gospe od Milosti.

Vratimo se sada trećem motivu koji ukrašava vijence najvećeg sačuvanog katedralnog pluteja: radi se o vitici s istim trolisnim cvjetovima i voluticama, ali u troprutoj izvedbi koja ponešto gubi na eleganciji i lakoći prethodnih jednoprutih i dvoprutih primjera, pokazujući naglašeniju sklonost geometrijskoj stilizaciji koja će uskoro postati karakteristika zrele predromaničke estetike. Ova varijanta specifična je po posebnom oblikovanju troprute vitice: na mjestima gdje iz nje izrasta trolist, stabljika se proširuje u obliku tuljca. Osim na ovome, nalazimo je i na još jednom pluteju iste oltarne ograde, otkrivenom u posljednjim istraživanjima katedrale Sv. Tripuna.⁴⁵ S drugačije oblikovanim izdancima ponavlja se i na pilastru s križem i kantarosom, kao i na jednome od ulomaka iz Sv. Marije. Takav karakterističan detalj tuljastih proširenja na stapki iznimno je rijedak na ostalom dijelu istočnojadranske obale,⁴⁶ dok će u Boki biti vrlo čest ne samo u ovoj ranoj skupini spomenika

⁴² Pilastar je neobjavljen. Donesen je s Gabrija još pedesetih godina 20. stoljeća, prilikom istraživanja obližnjeg samostana na Prevlaci. Na podatku zahvaljujem Đorđu Jankoviću. Vidi također: I. Pušić, *Preromanska...*, 238, bilj. 10.

⁴³ O tome detaljnije P. Šerović, *Krtoljski arhipelag kroz istoriju, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, 7, 1958, 38-42, te J. Kovačević, *Od dolaska Slovena do kraja XII vijeka*, u: *Istorija Crne Gore I*, Titograd, 1967, 328, 385. Ruševine crkve bile su još vidljive 1688. godine, kada su označene na Coronellijevoj karti Boke Kotorske. I. Pušić, *Preromanička umjetnost na tlu Crne Gore*, Podgorica, 2006, 54, spominje hrpe razorenih zidova pronađenih prilikom građevinskih radova na otoku (op.a. radi izgradnje turističkog naselja Club Méditerranée sedamdesetih godina 20. st., što je onemogućilo rekognosciranje i arheološka istraživanja na otoku).

⁴⁴ I. Ostojić, *Benediktinci...*, 502, te I. Stjepčević, *Prevlaka*, Zagreb, 1930, bilj. 15.

⁴⁵ Plutej je neobjavljen, a na poleđini nosi uklesani nadgrobni natpis biskupa Deodata iz sredine 13. stoljeća. Spominju ga M. Čanak-Medić, Z. Čubrović, *Katedrala Svetog Tripuna...*, 189. Zahvaljujem Zorici Čubrović što mi je omogućila uvid u sve ulomke iz Depoa katedrale koje ovdje spominjem.

⁴⁶ Jedini izuzetak predstavlja ulomak iz osorske katedrale – vidi dalje u tekstu. Donekle mu je sličan motiv s ulomka ciborija iz Arheološkog muzeja u Splitu, datiran u drugu polovinu 8. stoljeća. Na njegovoj lučnoj traci povija se sinusoidna biljna vitica koja ima slična proširenja, ali se od bokeljskih primjera razlikuje nešto drugačijim oblikovanjem i profilacijom

Sl. 9 Plutej, Kotor, Depo katedrale sv. Tripuna
(foto: S. Kordić)

ljeća.⁴⁷ Oni će ga, često u kombinaciji s križem koji izrasta na vrhu vitice, dalje varirati sa sitnim razlikama u obradi detalja, izostavljajući volutice ili dodajući malene romboidne pupoljke na vanjskim rubovima, kako to pokazuju spolirani mramorni dovratnici romaničke crkve sv. Luke⁴⁸ ili pak ulomci ciborija iz ranokršćanske bazilike u Budvi, koji se od ostalih primjera izdvaja i po upotrebi vapnenca.⁴⁹

Čitavoj razmatranoj skupini reljefa treba pribrojiti i veliki mramorni plutej s križevima pod arkadama na desnoj strani, pronađen u oltaru katedrale sv. Tripuna 1906. godine (sl. 9).⁵⁰ Iako se po repertoaru korištenih motiva ponešto izdvaja od ostalih bokeljskih reljefa, te ćemo mu paralele pro-

same vitice. Usporedi bilj. 71 ovog rada, te katalog koji je nedavno objavio A. Piteša, *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu*, Split, 2012, 98-100.

⁴⁷ Opširnije N. Jakšić, Predromanički reljefi 9. stoljeća iz Kotora, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 38, 1999-2000, 129-150, s osvrtom na brojnu stariju literaturu. Kao primjer egzistiranja istog motiva navodimo ulomak ciborija s natpisom ...IKIFORIVS N..., poznati plutej s lavom iz Sv. Mihovila na Prevlaci ili jedan od pluteja iz sv. Mihovila u Kotoru, vidi Z. Čubrović, Djela jedne klesarske radionice u kotorskoj crkvi sv. Mihaila, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, 41-42, 1993/94, 45-51. (također u: *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU*, 16, 1997, 139-151, sl. 3.) Za srodne ulomke na dubrovačkom području, koje pripisujem produkciji iste radionice vidi: R. Menalo, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovnik, 2003, 45, sl. 2, te I. Žile, *Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa*, Dubrovnik, 2003, T. XVI, sl. 1.

⁴⁸ M. Čanak-Medić, *Arhitektura...*, 133, crtež 27; Z. Čubrović, Spolije u zidovima kotorske crkve sv. Luke, (ur.) Vojislav Korać, *Crkva svetog Luke kroz vjekove*, Kotor, 1997, 43-44, sl. 1.

⁴⁹ Đ. Janković, *Srpsko pomorje od 7. do 10. stolecja*, Beograd, 2007, 91-94; P. Vežić, M. Lončar, *HOC TIGMEN...*, 139-140.

⁵⁰ Pregled brojne starije literature s različitim datacijama vidi: M. Zornija, kat. jed. 16, *Zagovori...*, 100-102. Prema rekonstrukciji Z. Čubrović plutej je bio dijelom prvotne oltarne ograde u martiriju sv. Tripuna. Usp. Z. Čubrović, *Oltarska pregrada Andreacijeve crkve...*, 219-244, crtež 6, 8 i 10.

koju razmatramo, već i na kasnijim bokeljskim predromaničkim reljefima. Naslijedit će ga, naime, klesari južnodalmatinske ili kotorske klesarske radionice, dje-latne na širem području južne Dalmacije od Elafita do Ulcinja u prvim desetljećima 9. sto-

naći u drugim bizantskim središtima na Jadranu, po duktusu i načinu oblikovanja posve im je sukladan. Krupno modelirani motivi u sigurnom i odmjenom ritmu suvereno dominiraju plohom, bez prevelikog usitnjavanja karakterističnog za zrele preromaničke reljefe, na kojima će ponekad gotovo opsesivno prevladavati *horror vacui*. Od njih se razlikuje i potpunim nedostatkom geometrijske pleterne komponente (barem u sačuvanom dijelu), baš kao i svi ostali razmatrani spomenici. Ni na jednome od njih ne zatičemo guste preplete kružnih i dijagonalnih troprutih traka, koji predstavljaju redovitu pojavu na kasnijim dalmatinskim reljefima. Nasuprot tome, svi korišteni motivi dobar su primjer kontinuiteta ranokršćanskih dekorativnih šema: križevi pod arkadama svoje ishodište imaju u ranoj bizantskoj skulpturi, posebno na ravenatskim sarkofazima 6. stoljeća, brojne i maštovite vegetabilne bordure krasile su vrlo cijenjene koptske tkanine, dok su pletenice i učvorene kružnice ispunjene biljnim i simboličnim motivima bile čest ukras ranokršćanskih podnih mozaika. Ta je opća mediteranska baština bila poput potke na kojoj se razvio karakteristični predromanički stilski izričaj, tek naknadno upotpunjen karolinškom pletrenom komponentom.⁵¹

Sve, dakle, navedene kamene spomenike iz Kotora, Bijele, sa Školja i Gabrija, zbog zajedničkih stilskih karakteristika, ikonografskih detalja i vrhunske kvalitete klesanja isključivo u mramoru, pripisujem produkciji vrsne klesarske radionice koja je tijekom zadnja dva desetljeća 8. i u prvim godinama 9. stoljeća, u vrijeme, a vjerojatno i po narudžbi kotorskog biskupa Ivana, novim liturgijskim namještajem opremala već postojeće ranokršćanske crkve u gradu i na području biskupije (Bijela). Među njima je na prvom mjestu bila tadašnja katedrala, iz koje vjerojatno i potječe najveći broj obrađenih ulomaka.⁵² Obilno korištenje kvalitetnog, često prokoneškog mramora, bez

⁵¹ Vidi bilj. 76 dalje u tekstu.

⁵² Pitanje ubikacije ranosrednjovjekovne kotorske katedrale dosada nije u dovoljnoj mjeri problematizirano, tako da još uvijek nije moguće sa sigurnošću definirati korpus reljefa koji joj je pripadao niti rekonstruirati opremu njezine unutrašnjosti. Prvi i dosada jedini pokušaj u tom smjeru iznio je P. Vežić, Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 39, 2001/02, 91-122. U literaturi su dosada uglavnom prihvaćeni zaključci J. Martinovića o postojanju ranokršćanske katedrale u 6. stoljeću u crkvi sv. Marije (usp. J. Martinović, Ranohrišćanska krstionica ispod crkve sv. Marije od Rijeke u Kotoru, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 29, 1990, 21-32; P. Vežić, M. Lončar, *HOČ TIGMEN...*, 124; M. Čanak-Medić, Z. Čubrović, *Katedrala Svetog Tripuna...*, 47), što ipak ne možemo prihvatiti bez rezerve (vidi gore u tekstu, bilj. 25). Nadalje, nisam sklona pretpostavci o premještanju kompletne oltarne ograde, krsnog zdenca i nekoliko ciborija iz stare katedrale u novoizgrađenu romaničku prvostolnicu u 12. st., što bi bilo jedino objašnjenje za izvanredno veliki broj spoliranih predromaničkih ulomaka pronađenih na području čitavog katedralnog kompleksa, budući da je samo manji broj njih mogao pripadati opremi relativno skućenog martirija. Zbog toga smatram da bi trebalo uzeti u obzir i razmišljanja koja vode u drugom smjeru, potaknuta otkrićem starijih, nedovoljno protumačenih zidova ispod današnje katedrale (M. Križanac, Arheološka istraživanja u crkvi sv. Tripuna u Koto-

sumnje treba pripisati spolijama iz očito vrlo izdašnih antičkih ruševina (antički Risan, možda i Acruvium..?), koje su morale biti monumentalne.⁵³ Dokaz za to je i ulomak arhitrava s natpisom iz Sv. Marije, isklesan od rimskog vijenca, čija je lisnata dekoracija vidljiva na stražnjoj strani.⁵⁴ Ta činjenica ne čudi, s obzirom na to da su na razmeđu kasne antike i ranog srednjeg vijeka, a počevši od Justinijanovog vremena, biskupi u gradovima preuzimali neke od funkcija svjetovne vlasti u provincijskoj upravi, pa je i logično da su prvi imali pristup i pravo na korištenje kamena iz ruševina antičkih građevina.⁵⁵ Stoga za ovu radionicu predlažemo naziv *Klesarska radionica iz doba kotorskog biskupa Ivana*, koji je bio i najistaknutiji naručitelj njihovih djela.

S pravom se postavlja pitanje porijekla tih klesara, čiji reljefi predstavljaju prve ranosrednjovjekovne umjetnine na širem području južne Dalmacije, što su oplemenile interijere starijih ranokršćanskih crkava. Njihova tako nagla i rana pojava u Kotoru ipak ne govori u prilog autohtonog razvoja skulpture u ovim krajevima. Naime, dosadašnje poznavanje lokalne ranokršćanske klesarske produkcije u Kotoru vrlo je fragmentarno i svodi se na tek nekoliko ulomaka,⁵⁶ na temelju kojih za sada nije moguće utvrditi klesarski kontinuitet iz antike u rani sredni vijek, a samim time niti lokalno porijeklo ove klesarske radionice. Međutim, brojni komparativni materijal iz dalmatinskih gradova, ali i šire s područja Istre i kvarnerskih otoka, može nam poslu-

ru", *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, 10, 1995, 202-213), a posebno nekolicinom donedavno nepoznatih nalaza ranokršćanske skulpture, objavljenih u katalogu *Zagovori svetome Tripunu* (usporedi tekst N. Jakšića na 83-88 i kat. jed. 4, 5, 8 i 9).

⁵³ Prema dosadašnjim saznanjima kojima raspolažemo import mramora na našoj obali zamro je u ranom srednjem vijeku, tako da su ruševine antičkih gradnji zapravo služile kao kamenolomi tijekom čitavog srednjeg vijeka. O fenomenu spolija vidi I. Babić, Spolije na tlu ranosrednjovjekovne Hrvatske, *SHP*, III/33, 2006, 91-125. Čitav predzadnji broj časopisa *Hortus* posvećen je problemu spolija, usp. *Hortus Artium Medievalium*, 17, Zagreb-Motivun, 2011.

⁵⁴ Fotografija stražnje strane arhitrava u: M. Čanak-Medić, *Arhitektura...*, 269, sl. 107.

⁵⁵ O toj pojavi govori T. Živković, *Crkvena organizacija...*, 38, a na području provincije Prevalis detaljno je analizira P. Mijović, Deurbanizacija i pojava „episkopskih gradova“, u: P. Mijović, M. Kovačević, *Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori*, Beograd-Ulcinj, 1975, 63-69, te P. Mijović, Ranohrišćanski spomenici Praevalisa, *Arheološki vestnik*, 29, 1978, 641-678. (takoder u: P. Mijović, *Pradavne i davne kulture Crne Gore*, Titograd, 1987)

⁵⁶ Uz nekoliko ulomaka arhitektonske skulpture s Prevlake, iz Donje Lastve i Bijele (vidi bilj. 15) koje donosi P. Mijović (Ranokršćanski..., 643-647), poznati su tek ulomci pluteja iz manastira Podlastva (Č. Marković, Rezultati arheoloških istraživanja manastira Podlastve, *Grbalj kroz vjekove. Zbornik radova s naučnog skupa*, Grbalj, 2005, 55-68) i iz Budve, oboje dvostrano ukrašeni, te nekoliko spomenutih ulomaka iz kotorske katedrale (vidi na kraju bilj. 52). Njihovu kvalitetu svakako nadilaze primjeri mramornog importa iz Bizanta, kao što je ažurirani košarasti kapitel iz budvanske bazilike ili dva ulomka pluteja od prokoneškog mramora, pronađena kao spolije u martiriju sv. Tripuna, koji odgovaraju ranobizantskim modelima raširenima po čitavom Mediteranu (vidi M. Zornija, Kat. jed. 3 i 4, *Zagovori...*, 92-93).

Sl. 10 Pluteji iz zadarske katedrale (*Kiparstvo I*, 2008.)

dali prvoj ranosrednjovjekovnoj obnovi zadarske katedrale sv. Petra (sl. 10 gore).⁵⁸ Sukladni s kotorskim plutejem s križevima pod arkadama po korištenju istog materijala i po impresivnim dimenzijama, pronađeni su u istoj funkciji, naime nakon rastavljanja predromaničke oltarne ograde njihove su masivne ploče iskorištene za konstrukciju kasnijeg srednjovjekovnog oltara.⁵⁹ Srodnosti se nastavljaju u primjeni istih motiva, ali i u detaljima klesarske obrade, pa tako na njima možemo pronaći paralele za gotovo svaki dekorativni motiv s kotorskih pluteja: od samog križa ispunjenog dvoprutom pletenicom, preko krupno klesane stabljike akantusovog cvijeta ispod ili male-

žiti kao putokaz u pronalaženju odgovora na to pitanje. Novijim arheološkim istraživanjima ili reinterpretacijom otprije poznatog materijala sve više izlazi na vidjelo posve srodna skulptura koja se datira u razdoblje kraja 8. i ranijeg 9. stoljeća.

Na paralele kotorske i zadarske rane predromaničke skulpture u literaturi je već ukazano.⁵⁷ Posebno su za nas zanimljivi odavna poznati veliki mramorni pluteji koji su pripa-

⁵⁷ Prvi je na to upozorio P. Vežić, međusobno uspoređujući križeve pod arkadama u Kotoru i Zadru. Usp. P. Vežić, M. Lončar, *HOC TIGMEN...*, 159-160.

⁵⁸ J. Belošević, Neobjavljeni ranosrednjovjekovni kameni spomenici s pleternim ukrasom iz Zadra, *Diadora* 4, 1968, 271-279, s datacijom u kraj 8. i početak 9. stoljeća; N. Jakšić, kat. jed. 018-020, u: N. Jakšić-E. Hilje, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Kiparstvo I*, Zadar, 2008, 97-102.

⁵⁹ Tako se i za kotorski plutej pretpostavlja da je poslužio kao baza za zlatnu oltarnu palu u 15. st., zajedno s velikim pločama „praznih“ pluteja, usp. M. Čanak-Medić, Z. Čubrović, *Katedrala Svetog Tripuna...*, 190.

nih cvjetnih rozeta iznad križeva, do lukova i stupića bez kapitelne zone, s motivom uvijenog užeta. Istaknuti horizontalni vijenci i okomiti pilastri klešani u jednom komadu na masivnoj ploči rješenje su koje je primijenjeno i u konstrukciji kotorskih pluteja s praznim plohamama: ti su vijenci ispunjeni raznolikim biljnim ornamentima, među kojima prevladava gotovo identična vitica s virovitim rozetama koja se nalazi u Kotoru i na pilastru sa Školja (ovdje međutim s rozetom sastavljenom od četiri umjesto tri lisnata člana) (sl. 14). Na pluteju iz Arheološkog muzeja u Zadru, koji je nesumnjivo pripadao istoj cjelini (sl. 10 dolje), javlja se niz učvorenih kružnica s nazubljenim listovima okrenutima prema gore - motiv koji je inače vrlo rijedak na istočnoj obali Jadrana, a kao dominantan javlja se na lijevoj strani kotorskog pluteja.

U istraživanjima zadarskog episkopalnog kompleksa 1989. godine pronađen je niz novih ulomaka koji se datiraju u drugu polovinu 8. i prijelaz na 9. stoljeće,⁶⁰ te se barem djelomično mogu povezati s djelovanjem biskupa Donata u tom gradu, koji je kao crkveni autoritet i predstavnik glavnog grada bizantske Dalmacije, tada još arhontije, imao ključnu ulogu u pregovorima s Bizantskim carstvom i Franačkim kraljevstvom uoči Aachenskog mira 812. godine.⁶¹ Treba spomenuti i ulomke ciborija iz obližnje zadarske crkve Sv. Marije Male, koji na rubnoj traci nose motiv dvoprute biljne vitice s trolisnim cvjetovima, iako u nešto drugačijoj klesarskoj izvedbi i mekšoj modelaciji (sl. 13 dolje desno). Objavio ih je P. Vežić i povezo s predlošcima iz 8. stoljeća.⁶²

Novigrad istarski se kao biskupsko i političko središte razvija nakon karolinškog osvajanja Istre 788. godine, ali je već sedamdesetih godina 8. stoljeća bio pod utjecajem franačke vlasti i rimskoga pape. Vrijednu potvrdu za to pruža nam pismo pape Hadrijana I upućeno Karlu Velikom između 776. i 780. godine, u kome se spominje tamošnji biskup Mauricije.⁶³ Ranosrednjovjekovna skulptura novigradske katedrale sv. Pelagija heterogena je i poka-

⁶⁰ I. Petricioli, *Sculpture in Zadar between the late Roman and pre-Romanesque periods*, *Hortus Artium Medievalium*, 1, 1995, 74-83; N. Jakšić, *Skulptura u zadarskoj nadbiskupiji...*, 16-26 i kat. jed. 009-012, 015-016.

⁶¹ Najopširnije o osobi biskupa Donata P. Vežić, *Sveti Donat: rotunda Sv. Trojstva u Zadru*, Split-Zadar, 2002. Ključnu ulogu Zadra u tadašnjim složenim povijesnim okolnostima na Jadranu naglašava Dubravka Preradović, koristeći se svim relevantnim povijesnim izvorima: D. Preradović, *Bisanzio sull'Adriatico nel IX e X secolo - Topografia sacra*, doktorska disertacija, Università degli studi di Udine/École pratique des hautes études, 2010/2011, 167-171. Zahvaljujem se kolegici Preradović na ustupljenoj radnji i nadasve konstruktivnim razgovorima.

⁶² P. Vežić, M. Lončar, *HOC TIGMEN...*, 85-86.

⁶³ Isti biskup Mauricije svoje je ime dao uklesati na šesterostranom krstioničkom ciboriju novigradske katedrale, pripisanom produkciji klesarske radionice u Cividaleu, kako je pokazala stilska analiza njegovih ulomaka. Usp.: M. Jurković, *Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria)*, *Hortus Artium Medievalium*, 1, 1995, 141-149.

Sl. 11 Plutej i pilastar iz novigradske katedrale
(*Hrvati i Karolinzi* - Katalog, 2000.)

zuje odlike najmanje tri klesarske radionice.⁶⁴ Najkvalitetnija od njih, datirana u kraj 8. ili početak 9. stoljeća, predstavljena je s nekoliko malobrojnih, ali odlično sačuvanih marmornih pluteja i pilastara, od kojih jedan širi pilastar i jedan ulomak nose motiv križa pod arkadom, dok plutej, u kombinaciji s pripadajućim mu ni-

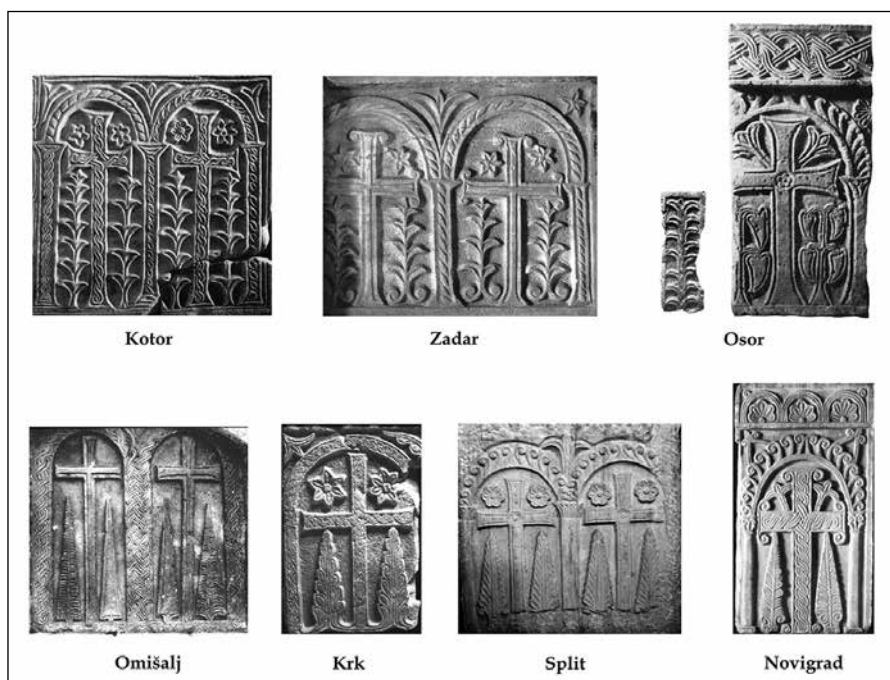
skim pilastrom, pokazuje frapantnu sličnost s kotorskim plutejem s križevima (sl. 11).⁶⁵ Specifičan motiv nanizanih učvorenih kružnica s nazubljenim listovima, ovdje kombiniran s cvjetnim rozetama, kao i krupno klesani trolisti između njih izvedeni pravilnim i dubokim potezima dljeta, posve odgovaraju lijevoj strani kotorskog pluteja, dok se na pilastru javlja poznati motiv vitice s kombinacijom trolista i virovitih rozeta, ovaj put izveden u jednoprutoj neprofiliranoj varijanti (sl. 14 desno). Visoka kvaliteta tog sloja novigradske skulpture već je uočena te je pretpostavljena sama rimska provenijencija tih reljefa, što bi bilo u skladu s tadašnjim povijesnim okolnostima u Novigradu.⁶⁶

Ako se osvrnemo na predromaničku skulpturu Osora, Raba i Splita – onih bizantskih gradova čiji su biskupi zajedno s kotorskim nazočili Nicejskom koncilu 787, također ćemo uočiti sličnosti koje navode na zaključak da su i njihove katedrale bile opremljene novim liturgijskim instalacijama upravo u to vrijeme. U Osoru, sjedištu biskupa Lovre, to je ponovno križ pod arkadom – simbol rajskog vrta, jedan od omiljenih motiva predromaničkih klesara, koji svoju ranu pojavu doživljava na oltarnim ogradama gotovo svih dalmatinskih katedrala, ali i na stranicama sarkofaga druge polovine 8. i po-

⁶⁴ M. Jurković - I. Matejčić - J. Zihel, *Novigradski lapidarij*, Novigrad, 2006, s pregledom važnije literature.

⁶⁵ Usp. M. Jurković, kat. jed. I. 35. i I. Matejčić, kat. jed. I. 36., *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, Split, 2000, 47-49.

⁶⁶ M. Jurković - I. Matejčić - J. Zihel, *Novigradski lapidarij*, 16-17, 21-33.

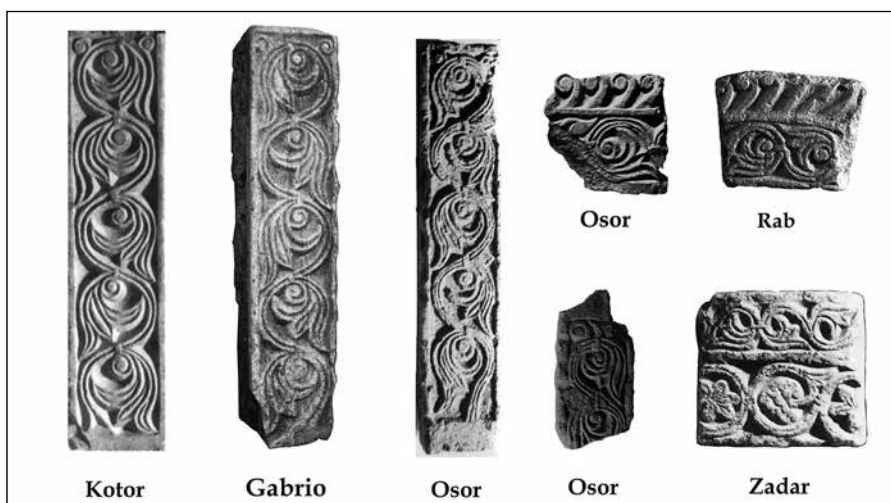

Sl. 12 Motivi križa pod arkadom na ranim predromaničkim plutejima Dalmacije i Istre

četaka 9. stoljeća. Ograničavajući se ovdje na ranije, pretpleterne varijante tog ikonografskog prikaza na plutejima (sl. 12), naglašavam njihovu strogost i čistoću crteža, elegantne proporcije križeva i ponegdje još poluprazne plohe u pozadini, dok stabla života pod križevima mogu biti oblikovana poput akantusovog cvijeta u Kotoru i Zadru, vitke izdužene palmete ili čempresa u Splitu, Omišlju, Krku, Puli i Novigradu, dok se ovdje u Osoru radi o stabljikama bršljana s karakterističnim srcolikim listovima.⁶⁷

Osim ove prostorno i vremenski široko rasprostranjene kompozicijske šeme, među ostalim ulomcima iz stare osorske katedrale Sv. Marije na groblju nailazimo i na motive za koje smo ustanovili da su karakteristični upra-

⁶⁷ Pregled ranijih varijanti na istočnoj obali Jadrana donose I. Basić, M. Jurković: Prilog opusu *Splitske klesarske radionice* kasnog VIII. stoljeća, *SHP*, III/38, 2011, 164-166. O stilskom razvoju tog motiva na primjerima iz pulske biskupije usp. Ž. Ujčić, Ranosrednjovjekovni kameni spomenici sa simboličkim »rajskim« prikazom iz južne Istre, *SHP*, III/20, 1990, 273-287. Kasnije varijante dosljednije su ispunjene geometrijskim prepletima i pokazuju zrelost stila, koja se očituje i u puno naglašenijem strahu od praznog prostora, npr. na plutejima Trogirske klesarske radionice iz prve polovine 9. st. (N. Jakšić, Reljefi Trogirske klesarske radionice iz crkve Sv. Marte u Bijaćima, *SHP*, III/26, 1999, 265-286) ili na sarkofagu splitskog nadbiskupa Ivana iz 10. stoljeća.

Sl. 13 Motiv vegetabilne vitice s trolisnim cvjetovima i voluticama

vo za ovaj rani sloj dalmatinske skulpture. Tako se u cijelosti ili u dijelovima sačuvalo nekoliko pilastara ukrašenih sinusoidnom biljnom viticom s istim velikim trolistima i voluticama, koje na jednom ulomku niču iz karakterističnih tuljastih proširenja na stabljici, učestalih na bokeljskim reljefima (sl. 13). Iz jednog ulomka s kukama vidi se da je motiv, koji se dosada pojavljivao isključivo na pilastrima ili rubnim trakama ciborija, ovdje ukrašavao i gornje dijelove oltarne ograde. Na drugim pak ulomcima nižu se karakteristične učvorene kružnice s nazubljenim listovima, isklesane i na plutejima u Kotoru, Zadru i Novigradu (sl. 15 dolje lijevo),⁶⁸ dok se izduženi akantusov cvijet ponavlja i na jednom manjem dvostrano ukrašenom ulomku (sl. 12 gore). Analogije s Kotorom nadopunjuje i materijal s drugih creskih lokaliteta, kao što je zanimljivi nadvratnik iz ranokršćanske crkve sv. Lovre kod sela Loznati, čiji križ sa zavijenim voluticama ispod vodoravnih, lagano proširenih hasti podsjeća na srodne primjere koji ukrašavaju vrhove kotorskih pilastara (sl. 7). Što se tiče izvedbe, creski se materijal razlikuje po obradi u vapnencu, koja samo u nekim primjerima dostiže kvalitetu spomenutih kotorskih, zadarskih ili novigradskih klesarija.

⁶⁸ Sve ulomke kataloški je objavila J. Čus-Rukonić, *Predromanička, proromanička i ranoromanička skulptura na otocima Cresu i Lošinju*, Cres, 1991. Fragmente je u kraj 8. st. datirala M. Jarak, Prilog istraživanju porijekla predromaničke plastike na otocima Cresu i Rabu, *SHP*, III/34, 2007, 57-68. Novijim istraživanjima ranokršćanskog kompleksa dvojnih bazilika Sv. Marije na Groblju dodatno je obogaćen korpus predromaničkih spomenika osorske katedrale. O rezultatima istraživanja usp. M. Čaušević, Sainte-Marie du cimetière d'Osor: état de la question et résultats des dernières fouilles, *Hortus Artium Medievalium*, 9, 2003, 205-212.

Predromanička skulptura Raba, u kojem je krajem 8. stoljeća stolovao biskup Urso, poznata je s nešto manjim brojem sačuvanih ulomaka rasutih po čitavom otoku. Iz katedrale se sačuvao pilastar ukrašen biljnom viticom s nizovima od po tri nasuprotno postavljena zaobljena listića, kakva se javlja i na kotorskom pilastru u kombinaciji s kantarosom i križem na vrhu.⁶⁹ U franjevačkom samostanu Sv. Eufemije u Kamporu čuva se veliki plutej, porijeklom vjerojatno također iz katedrale, s tipičnim motivom nazubljenih listova unutar učvorenih kružnica (sl. 15 dolje desno). Prostor između njih dodatno je ispunjen sa četiri sučelice postavljena malena trolista s kuglastim ispupčenjem u sredini, baš kao i u Osoru, što se bez sumnje može pripisati lokalnoj inačici motiva.⁷⁰ Ulomak luka oltarne ograde s kukama i dvoprutom viticom ispunjenom trolisnim cvjetovima i voluticama iz rapskog lapidarija (sl. 13 gore desno), srodan osorskom ulomku arhitrava i kotorskim primjerima, povezan je s ranokršćanskom crkvom sv. Ivana Evanđelista, naknadno obnovljenom od reformiranih benediktinaca u 11. stoljeću.⁷¹

Liturgijski namještaj koji je pripadao prvoj ranosrednjovjekovnoj obnovi splitske katedrale pripisan je produkciji zasebne, Splitske klesarske radionice, datirane također u vrijeme biskupa Ivana iz 787. godine, u zadnje vrijeme poistovjećenog s Ivanom Ravenjaninom iz splitske historiografije.⁷² Taj materijal, međutim, osim općenitih sličnosti u primjeni nekih jednakih kompozicijskih šema, kao što su osobito brojni pilastri s kantarosom na dnu i križem u vrhu ispunjeni vegetabilnim ili geometrijskim ornamentom, ili nekoliko varijanti motiva rajskog vrta, koje ukazuju na približno isto doba nastanka, ne pokazuje bližih analogija s razmatranom kotorskom skulpturom.⁷³

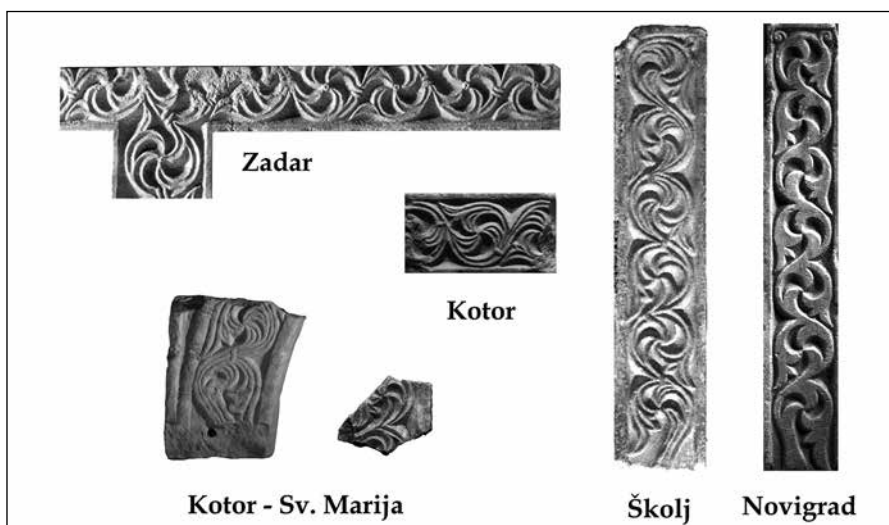
⁶⁹ Usp. M. Jarak, Starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura otoka Raba, *SHP* III/37, 2010, 90-91, sl.17. Motiv je inače dosta čest u Dalmaciji i javlja se već na drvenim gredama Sv. Donata u Zadru, datiranim u drugu polovinu 8. st. Iz kripte sv. Lucije u splitskoj katedrali potječe gotovo identičan primjer, vidi A. Piteša, *Ranosrednjovjekovi kameni spomenici...*, 56-58, gdje su navedene brojne analogije iz Dalmacije i Italije. Originalnom inačicom ovog motiva može se smatrati i veliki pilastar sa Školja, vidi gore u tekstu.

⁷⁰ Plutej je objavio M. Domijan, *Rab – grad umjetnosti*, Barbat-Zagreb, 2001, 51; Usp. M. Jarak, Prilog istraživanju porijekla..., 57-77, sl. 1 i 2; Ista, *Starokršćanska...*, 93.

⁷¹ M. Jarak, *Starokršćanska...*, 94, sl. 27.

⁷² Njen početni opus definirao je Ž. Rapanić, Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga, *Arheološki radovi i rasprave*, VIII–IX, 1982., 233–258; Isti, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987, 115-130. Proširen je novim nalazima i atribucijama od strane I. Basića i M. Jurkovića: Prilog opusu *Splitske klesarske radionice* kasnog VIII stoljeća, *SHP*, III/38, 2011, 149-185. Na nedavno održanim XIII danima Cvita Fiskovića u Orebiću (listopad 2012) pod nazivom *Majstorske radionice u umjetničkoj baštini Hrvatske* I. Basić održao je izlaganje pod naslovom: Najstariji ciborij splitske katedrale. Dopune opusu *Splitske klesarske radionice*. (vidi bilj. 46).

⁷³ Iscrpan katalog ulomaka iz splitske katedrale, koji se danas uglavnom čuvaju u Arheološkom muzeju Splitu, donosi A. Piteša, *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkom muzeju u Splitu*, Split, 2012.

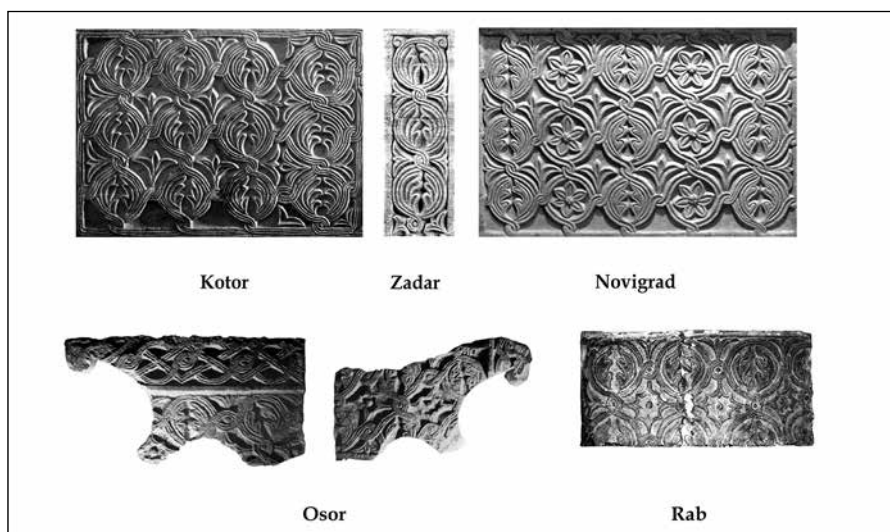

Sl. 14 Motiv vegetabilne vitice s kombinacijom trolisnog cvijeta i virovite rozete

Stilska i komparativna analiza njenog opusa pokazala je, naime, da predloške kojima se ona služila treba tražiti na području sjeveroistočne Italije, na ravenatskom i bivšem langobardskom prostoru, a najbolji primjer za to je karakterističan motiv ukriženih ljiljana. Upozoreno je isto i na rimska ishodišta u oblikovanju posebne inačice motiva rajskog vrta.⁷⁴

Na temelju ovog kratkog pregleda dade se zaključiti da su biskupska središta na istočnoj obali Jadrana, među kojima su i ona čiji su biskupi prisustvovali Drugom nicejskom koncilu, gotovo u istom valu bila opremljena skulpturom posve srodnih stilskih i kompozicijskih značajki na kojoj se javlja isti repertoar motiva s karakteristično oblikovanim detaljima. U tom smislu izdvojili smo sinusoidnu biljnu viticu s naizmjeničnim izdancima u obliku krupnih trolisnih cvjetova, upotpunjenima malom voluticom u svom podanku (sl. 13). Troprutu varijantu ovog motiva s naglašenim tuljastim proširenjima na stabljici definirali smo kao tipično kotorski detalj, koji se iznimno javlja i na jednom ulomku iz Osora. U Kotoru, Zadru i Novigradu prisutna je još jedna inačica u kojoj se vitica s nešto manjim trolisnim završecima kombinira s inače dosta čestom virovitom rozetom, ovdje sastavljenom od tri (u Zadru četiri) listnata člana (sl. 14). Navedeni se biljni motivi klešu, osim u „klasičnoj“ troprutoj, često i u dvoprutoj verziji, dok se u dva slučaja susrećemo i sa jednoprutim oblikovanjem stabljike, što je detalj koji je posebno kronološki indikativan. Nadalje, na svim lokalitetima uočen je specifi-

⁷⁴ I. Basić-M. Jurković: Prilog opusu..., 162-164, 168-170.

Sl. 15 Motiv učvorenih kružnica s nazubljenim listovima

čan motiv učvorenih kružnica ispunjenih nazubljenim listovima palmeta, što uglavnom ispunjavaju čitavu površinu pluteja ili se kao u Zadru nižu samo na pilastru (sl. 15).⁷⁵ Navedeni pojedinačni motivi, na kojima prevladava vegetabilna ornamentika, ograničeni su isključivo na urbani ambijent dalmatinskih gradova kraja 8. i ranog 9. stoljeća, pa ih tako ne susrećemo na kasnijoj predromaničkoj skulpturi na kojoj ih tijekom 9. stoljeća sve više potiskuju složeni geometrijski prepleti pod utjecajem karolinške umjetnosti. U ovom ranom razdoblju takve se kompozicije tek rijetko i periferno klešu na vijencima pluteja u Osoru i Novigradu, dok će se u Kotoru pojaviti nešto kasnije, na reljefima Kotsarske klesarske radionice.⁷⁶

Imajući u vidu sve navedene komparacije, a posebice novije znanstvene spoznaje na temelju kojih se većina datira u rano, pretpleterno doba predromaničke skulpture, očito je da su u kasnom 8. i početkom 9. stolje-

⁷⁵ Ovom repertoaru motiva zasigurno se mogu pripisati još neki, što će baz sumnje pokazati buduća istraživanja i analize poglavito kvarnerskog i istarskog materijala i njihova komparacija. Ovom prilikom ograničili smo se samo na one koji se javljaju u kotorskom opusu.

⁷⁶ Takav stav, koji se sve jasnije kristalizira u novijoj talijanskoj i hrvatskoj literaturi o problematici geneze i razvoja predromaničke skulpture na Jadranu razradio je N. Jakšić na više mjesta (vidi bilj. 2 u uvodu), a u potpunosti je oprečnosti sa zastarjelim interpretacijama južnodalmatinske skulpture u radovima Jovanke Maksimović, koja je upravo vegetabilnu ornamentiku smatrala argumentom za datiranje kotorskih reljefa u 11. stoljeće, dok je samo malobrojne primjere sa čisto geometrijskim ukrasom datirala u 9. stoljeće, usp. J. Maksimović, *Srpska srednjovekovna skulptura*, Novi Sad, 1971. Takvi su stavovi u suvremenoj literaturi ipak, iako još ne u potpunosti, prevaziđeni.

ća duž istočne obale Jadrana, od Istre do Boke, djelovali majstori povezani istim repertoarom grafičkih predložaka, luksuznim mramorom kojega su znali cijeniti i itekako ga dobro obraditi, i konačno srodnim narudžbama za niz dalmatinskih katedralnih crkava. Iz njihovih djela progovara isti onaj likovni jezik kojim se inspirirala i *Klesarska radionica iz doba kotorskog biskupa Ivana*, što svjedoči o majstorima zaista visokih umjetničkih dosega: duboko i kvalitetno klesanje u tvrdom mramoru, naglašeno kosa obrada rubova motiva, postepeno uvlačenje kompleksa *horror vacui*, a u ikonografiji perzistiranje ranokršćanskih dekorativnih rješenja i tek rubna pojava geometrijskog prepleta. Ove zajedničke karakteristike posebno su uočljive na plutejima iz Kotora, Zadra i Novigrada, koji pokazuju isti duktus dlješta i fakturu klesanja, a znakovita je i prisutnost tzv. „tuljaste“ vitice u Osoru, koju smo inače prepoznali kao osobenost isključivo kotorske predromaničke skulpture.

Ove nas komparacije približavaju i odgovoru na prije postavljeno pitanje o porijeklu majstora zaslužnih za klesanje prve predromaničke opreme kotorske katedrale i srodnih joj spomenika. Budući da smo konstatali da se najvjerojatnije nije radilo o lokalnim kotorskim klesarima, najočitijom nam se čini pretpostavka da su pristigli iz nekog razvijenijeg centra bizantske arhontije Dalmacije, kojoj je pripadao i sam Kotor. U tom smislu posebno naglašavamo ulogu Zadra kao njezinog političkog središta. Takva je mogućnost u dosadašnjoj literaturi, iako skromno i samo u teoriji, već naznačena. Tako Rapanić, „zaključujući zasad raspravljanje o radionicama i radioničkim tradicijama“, naglašava da „i u ovakvu viđenju tog problema (op.a. kontinuiteta klesarske djelatnosti u gradovima) ostaje svakako otvorenom i mogućnost da postoji izmjena majstora između gradova i to na sasvim ravnopravnoj razini. To znači da je neki zadarski majstor mogao raditi u Splitu, zatim opet na Rabu ili negdje drugdje...“.⁷⁷ Na drugom mjestu je konkretniji oko okolnosti pretpostavljene fluktuacije majstora, te otvara mogućnost „izrade takvih predmeta na samome mjestu gradnje crkve, na terenu, (...): dakle i putovanjem pojedinaca ili skupine klesara ili čak njihovim dužim zastavljanjem u nekom kraju gdje ima mnogo posla, stvaranjem neke ekspoziture itd.“.⁷⁸ Prepoznali su to i autori koji se u prvom redu bave zadarskom ranosrednjovjekovnom baštinom: Nikola Jakšić upozorava na „međusobnu povezanost obalnih središta bizantske periferije u to doba. Kao političko-gospodarsko, pa većim dijelom i vjersko središte bizantskog posjeda na istočnom Jadranu, Zadar je nedvojbeno imao neobično važnu ulogu u formiranju stila“,⁷⁹ dok Pavuša Vežić, uspoređujući motive s bokeljskih reljefa, po-

⁷⁷ Ž. Rapanić, *Predromaničko doba...*, 87.

⁷⁸ Isto, 158.

⁷⁹ N. Jakšić, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, u: *Hrvati Karolinzi – Rasprave i vrela*, 201.

sebno skreće pažnju na kotorsko-zadarske analogije: „Sve to govori o širokom cirkuliranju predložaka za neke motive, inače karakteristične na reljefima iz bokeljske radionice. To upućuje i na moguće veze u prvim desetljećima 9. stoljeća u klesarskoj proizvodnji između Zadra s jedne strane, te Dubrovnika i Kotora s druge. (...) Riječ je o fenomenu kojem u proučavanju liturgijskog namještaja i njegovih stilskih odlika u Istri i Dalmaciji valja i nadalje poklanjati pažnju“.⁸⁰ Sličnost između kotorske i zadarske skulpture I. Babić tumači „vlašću zadarskih prokonzula koji su možda svoju vlast bili protegnuli na cijelu Dalmaciju“.⁸¹

Vidimo, dakle, da su autori i dosad naslućivali mogućnost povezanosti klesarske produkcije između istočnojadranskih gradova, posebno ističući Zadar. Ovdje nas je stilaska i komparativna analiza konkretnog materijala dovela do srodnih zaključaka. Iako bi u ovom trenutku bilo pretjerano govoriti o istom radioničkom krugu, očito je da su na nekoj razini veze morale postojati. O mogućem karakteru i razini te povezanosti možda će više podataka pružiti buduća istraživanja.

U Kotoru je očito biskup Ivan uspio majstore zadržati na duže vrijeme, što se vjerojatno može objasniti količinom narudžbi. Osim opremanja tadašnje katedrale i/ili crkve Sv. Marije oltarnim ogradama i ciborijima, navedena je radionica, ukoliko prihvatimo pretpostavku o položaju velikog pluteja s križevima i učvorenim kružnicama, preuzela i ukrašavanje interijera novozgrađenog martirija sv. Tripuna, koje je zasigurno trebalo žurno privesti kraju nakon prispijeća relikvija u Kotor 809 (805?) godine.

Na tim gradilištima, koja su očito tražila povećan broj vještih ruku, školovanjem sad već lokalnih majstora formirana je sljedeća generacija klesara, u dosadašnjoj literaturi prepoznata kao južnodalmatinska ili *Kotorska klesarska radionica*. Ona se kronološki, te korištenjem nekih istih kompozicijskih šema i motiva (vitica s trolisnim cvjetovima i tuljastim proširenjima, vrlo često s križem u vrhu) direktno nastavlja na prethodnu, ali puno bogatijim repertoarom motiva, prisutnošću geometrijskog prepleta i izraženijim osjećajem za *horror vacui* pokazuje već dosegnutu zrelost predromaničkog stila. Ona će, pak, iznjedrili reljefe koji i u širim okvirima predstavljaju neka od najoriginalnijih djela jadranske predromaničke umjetnosti, kao što je skupina ciborija s lavovima ili brojni i maštoviti pluteji s kružnim motivima.⁸²

⁸⁰ P. Vežić, M. Lončar, *HOC TIGMEN...*, 160.

⁸¹ I. Babić, *Spolije...*, SHP, III/33, 2006, 104.

⁸² Navedene postavke, ovdje tek skicirane, dio su autoričinog istraživanja u sklopu izrade doktorske disertacije na temu predromaničke skulpture Boke kotorske, prijavljene na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pod mentorstvom prof. dr. emer. Nikole Jakšića.

Ujednačenost obnove interijera dalmatinskih katedrala, sinhronizirane svojim stilom, kvalitetom i datacijom, upućuje da se radilo o nekoj vrsti organizirane akcije predvođene očito crkvenim vlastima, te navodi na promišljanja o povijesnim okolnostima i utjecajima pod kojima se ona mogla odvijati. Svakako nije slučajnost što su se tijekom tih tridesetak godina prije Ahenskog mira pod raznim okolnostima sačuvala imena čak šestorice jadranskih biskupa, i to upravo onih u čijim smo prvostolnicama uočili tako srodnu skulpturu. Novigradski Mauricije poslan je od Karla Velikog sedamdesetih godina da pripremi teren za franačko osvajanje Istre; splitski Ivan, osorski Lovro, rapski Urso i kotorski Ivan odlaze u Niceju 787. godine kao sufragani konstantinopolskog patrijarha (ili pak kao izaslanici rimskoga pape?), dok zadarski biskup Donat balansira između jednih i drugih, krajem 805. posjećujući Karlov dvor u Diedenhofenu, a nakon dvije godine i Nikiforov u Konstantinopolu. Sve to svjedoči o vrlo osjetljivom povijesnom trenutku u kojem su se tada našli istočnojadranski obalni gradovi, oko kojih su se lomila koplja Bizantskog carstva i Franačkog kraljevstva, položena konačno 812. godine potpisivanjem Ahenskog mira.

Stoga ovdje upućujem na novija povijesna istraživanja koja su od posebnog značaja za proučavanje ove problematike, a ponovno su aktualizirala pitanje crkvene jurisdikcije nad dalmatinskim biskupijama u to doba.⁸³ Naime, detaljnom analizom biskupskih lista Drugog nicejskog koncila upozoreno je na činjenicu da su četvorica dalmatinskih biskupa na tom ekumenskom koncilu bili prisutni kao sufragani rimskoga pape, negirajući time uvriježeno mišljenje o njihovoj pripadnosti carigradskom patrijarhu.⁸⁴ U tom kontekstu pretpostavljena je i reorganizacija crkvenog ustroja koja bi u to vrijeme zahvatila dalmatinska biskupska sjedišta, potaknuta od rimskoga pape koji je, ohrabren franačkim pretenzijama na istočnojadranski prostor, želio učvrstiti svoj utjecaj u dalmatinskim gradovima pod bizantskom vlašću.⁸⁵ Navedena pretpostavka nadalje potvrđena je analizom proširenog opusa *Split-ske klesarske radionice*, prožete utjecajima sjevernoitalske i rimske skulptu-

⁸³ Pritom u prvom redu mislim na međunarodni znanstveni skup *The Treaty of Aachen, AD 812: The Origins and Impact on the Region between the Adriatic, Central, and Southeastern Europe*, održan u Zadru rujna 2012. U iščekivanju smo objave zbornika radova s navedenog skupa. Sažeci izlaganja nalaze se na internetskoj stranici: http://www.unizd.hr/Portals/3/docs/obavijesti/aachen812_abstracts.pdf.

⁸⁴ Predrag Komatina: *Dalmatian Bishops at the Council of Nicea in 787 and the Status of the Dalmatian Church in the Eighth and Ninth Centuries*, izlaganje na navedenom skupu.

⁸⁵ Izlaganje Ivana Basića na spomenutom skupu: *New Evidence for the Re-establishment of the Adriatic Dioceses in the late Eighth Century*.

re, na temelju čega je pretpostavljeno talijansko porijeklo majstora koji su od biskupa Ivana Ravenjanina bili pozvani da izvrše obnovu interijera splitske katedrale.⁸⁶

Za nas je, međutim, od posebnog interesa mramorni sloj skulpture novigradske katedrale, koji je pokazao izrazite analogije s kotorskim plutejem, stoga smo u iščekivanju daljnjih konkretnijih rezultata koji bi potvrdili hipotezu o „sličnosti s rimskom skulpturom“.⁸⁷

Prepoznavanjem i kronološkim određenjem opusa *Klesarske radionice iz vremena kotorskog biskupa Ivana*, ovaj najraniji sloj kotorske predromaničke skulpture stavili smo u kontekst ostalih onodobnih dalmatinskih ostvarenja. Njegovom analizom namjera mi je bila ukazati na snažniju međusobnu povezanost jadranskih središta na regionalnoj razini. Time, nikako ne negirajući realnu mogućnost značajnije crkvene obnove koja bi potaknula klesarsku produkciju u gradovima, a koja se bjelodano očituje na razmotrenom materijalu, smatramo da ona nije nužno morala značiti i dolazak stranih klesara, kao što je to pretpostavljeno u Splitu. I dalmatinski su majstori također bili sposobni zadovoljiti vrlo zahtjevne narudžbe, za koje se tražila vještina i sposobnost obrade vrhunskog mramora. A u tome su, kao što smo vidjeli, izuzetno dobro i uspijevali, stvarajući djela koja spadaju u sam vrh tadašnje klesarske produkcije na Jadranu, a i šire. Na taj način nesumnjivo su utjecali na daljnji razvoj lokalne kamenoklesarske djelatnosti u ostalim gradovima, kako se to pokazalo u Kotoru. Time nam i slika geneze i razvoja predromaničke umjetnosti na istočnoj obali Jadrana postaje cjelovitija, skidajući barem s kraja 8. stoljeća onaj neugodni epitet „mračnog“ doba.

Meri ZORNIJA

STONECARVERS' WORKSHOP FROM THE AGE OF KOTOR BISHOP JOHN:

*Contribution to forming of pre-Romanesque art on the southeastern
Adriatic coast*

Summary

The author discusses pre-Romanesque fragments from Kotor Cathedral of St Tryphon, church of St Mary Collegiata, the spolia from the church of St Peter in Bijela and the Monastery of Our Lady of Mercy on the island of Školj, and the pilaster

⁸⁶ I. Basić-M. Jurković, Prilog opusu..., 170-178.

⁸⁷ M. Jurković - I. Matejčić - J. Zihel, *Novigradski lapidarij*, 16-17.

from the neighboring island of Gabrio (St Mark). They were attributed to the production of quality stoneworkers' workshop centered in Kotor. Based on the triple mention of the name of Bishop John, the first confirmed bishop of Kotor who participated in the Second Council of Nicaea in 787, fragments are dated to the last quarter of the 8th and early 9th century.

These reliefs are compared with similar sculpture, which at the same time adorned the cathedrals of other eastern Adriatic towns under Byzantine rule like Zadar, Osor, Rab and Split, including the Frankish Novigrad. Common stylistic features, specific carving details and high quality sculpting in antique marbles indicate the same artistic language used by Dalmatian carvers at the turn of 8th in 9th century on the wide area from Istria to the Bay of Kotor. The author points to the related artistic and cultural-historical currents which at that turbulent time connected the eastern Adriatic cities at the crossroads of Eastern and Western world.